

**FRIEDRICH NAUMANN
FOUNDATION** For Freedom.

Western Balkans

REDOVNI EKONOMSKI IZVJEŠTAJ

Drugi kvartal 2021.

Izdavač

Friedrich Naumann Foundation for Freedom
Western Balkans
Bulevar Kneza Aleksandra Karadjordjevica 13/A8, 11040 Belgrade, Serbia
00 381 11 3066824
westbalkan@fnst.org
<http://westbalkan.fnst.org>

📧/freiheit.org

📘/FriedrichNaumannStiftungFreiheit

🐦/FNFreiheit

Autor/i

Admir Čavalić
Faruk Hadžić
Damir Bećirović

Recenzija

Doc. dr. sc. Dženan Kulović, Ekonomski fakultet Univerziteta u Zenici

Urednik

Adnan Huskić

DTP

Jilduza Pajzetović, Selmir Pajzetović

Datum

Oktobar, 2021

Copyright © 2020 by the Friedrich Naumann Foundation for Freedom
Sva prava pridržana

Sadržaj

Sažetak	4
1 Pregled makroekonomskih pokazatelja za BiH	6
2 Ekonomska slika drugog kvartala	18
3 Ključni izazovi	24
4 Pregled istraživanja	26
5 Izvozna orijentacija bh. kompanija u uslovima nove normalnosti	30
6 Zaključak	46
7 Izvori	48
8 Prilog	52

Sažetak

Drugi ekonomski izvještaj FNF fondacije donosi hronologiju ekonomskih kretanja u drugom kvartalu 2021. godine. Evidentno je da je došlo do ekonomskog oporavka Bosne i Hercegovine, što se vidi kroz rast industrijske proizvodnje, izvoza, porasta inostrane potražnje, ali i izuzetnih okolnosti u vezi s turizmom – najave dolaska turista, veliki broj novouspostavljenih aviolinija prema inostranstvu i slično.

U izvještaju se donosi osvrt na ekonomske politike i djelovanja vlada. Djelovanje vlada uglavnom nije bilo inovativno, čak je u nekim situacijama, poput pokušaja regulisanja cijena, bilo štetno za ekonomiju. Ekonomska politika se uglavnom svodila na direktnu podršku putem grant sredstava za privrednike, bez jasno uspostavljenih ciljeva koji bi se ostvarili navedenim mjerama. Poseban izazov za vlade se odnosi na nestabilnosti budžeta, što je uslovalo značajnije zaduživanje kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu. Nedostatak MMF podrške, od decembra prošle godine kada su prekinuti pregovori u vezi s novim aranžmanom, uvjetuje da entiteti imaju problema s izvršenjem vlastitih obaveza, kao i pojedini kantoni koji su gotovo 10% vlastitih budžeta temeljili na MMF sredstvima.

Drugi kvartal najavljuje određene procese koji će se dešavati tokom godine, ali i biti aktuelni u tekućoj deceniji. Riječ je o restrukturiranju velikih sistema poput rudnika i kompanija poput sarajevskog GRAS-a. Teret ovih sistema je postao prevelik da bi se ignorisao, tako da su počeli procesi na rješavanju nagomilanih problema.

U ovom dijelu izvještaja se razmatraju statistički podaci o izvozu bh. kompanija u prvih pet mjeseci 2020. godine, uz provedbu kvalitativnog istraživanja korištenjem polustrukturiranih intervjua vođenih s vlasnicima ili menadžerima kompanija koje su izvozno orijentirane. Cilj ovog istraživanja bio je uvidjeti kako se ta nova normalnost odražava na njihov izvoz, koji su trendovi u izvozu prisutni, odnosno koje su to promjene u odnosu na period prije pandemije. Makroekonomska analiza u izvještaju pokazuje da su vanjskotrgovinska razmjena i industrijska proizvodnja imale značajno povećanje 2021. godine, kao posljedicu rasta inostrane potražnje, primarno na tržištima Evropske unije. U prvih pet mjeseci ove go-

dine, izvoz iz Bosne i Hercegovine je porastao za 28,8% u odnosu na isto razdoblje 2020. godine. Posmatrano prema tržištima, samo na tržište Evropske unije izvoz je porastao za 31% u odnosu na prvih pet mjeseci prošle godine.

U prvih pet mjeseci u 2021. godini, u poređenju s istim periodom prošle godine, industrijska proizvodnja u Bosni i Hercegovini, uz vremenski prilagođenu vremensku seriju, ostvarila je rast od 12,2%. Ovaj porast se može objasniti porastom od 14,5% proizvoda prerađivačke industrije i povećanja proizvodnje električne energije za 16,6% u odnosu na isti period prošle godine.

Izvoz je ključan kada je riječ o većini proizvodno orijentiranih bh. kompanija. Mnogi ispitanici su u našem istraživanju naveli da su jednostavno zbog nedostatne veličine domaćeg tržišta i slabe kupovne moći stanovništva jedino orijentirani na izvoz. Jednostavno, izvoz jedino omogućuje opstanak tih kompanija. S druge strane, većina ispitanika je navela da je prostor za izvoz daleko veći od njihovih trenutnih proizvodnih mogućnosti, ali da nedostatak političkog razumijevanja, nedostatak radne snage u zemlji, loši uslovi finansiranja i problemi u nekim sektorima kada je riječ o nabavci repromaterijala i sirovina, kočje njihove odluke o kretanju u nove investicione projekte usmjerene ka proširenju proizvodnje i uvođenju novih proizvoda u ponudu.

Izvoznici koji su dostigli visoki standard kvalitete svojih proizvoda većinom su usmjereni na tržišta bogatijih zemalja, što je i razumljivo zbog izraženije potražnje i veće kupovne moći u tim zemljama. S druge strane, postoje i kompanije koje su se isključivo orijentirale na regionalno tržište i koje su iskoristile njegove prednosti koje se prije svega ogledaju u poznavanju privrednog sistema, izostanku jezičke barijere i kulturološkim sličnostima, što vodi i boljem razumijevanju karakteristika tržišta i potreba potrošača. Potencijal regionalnog tržišta definitivno nije iskorišten i jača integracija u trgovinskom, ali i finansijkom smislu će proizvesti pozitivne efekte za sve zemlje, kao što možemo vidjeti na primjeru baltičkih zemalja iz bivšeg SSSR-a.

1 Pregled makroekonomskih pokazatelja za BiH

U pripremi dokumenta, korišteni su podaci Agencije za statistiku BiH, Porezne uprave FBiH, Poreske uprave RS te entitetskih PIO / MIO zavoda.

Definicije pojedinih indikatora korištene su na osnovu zvaničnih dokumenata domaćih i stranih institucija.

Bruto domaći proizvod prema rashodnom pristupu definiše se kao ukupna domaća krajnja potrošnja korigirana vanjskim bilansom roba i usluga s ostatkom svijeta.

Broj zaposlenih u Federaciji BiH odnosi se na osobe prema prebivalištu osiguranika koje su evidentirane u bazi Porezne uprave FBiH na određeni dan. Podaci o broju zaposlenih u RS-u odnose se na ukupni broj svih osiguranika koji su uplatili doprinose na kraju mjeseca.

Podaci o kretanjima poreza odnose se na indirektno poreze, koji uključuju PDV, akcize, carine i posebne takse (putarine) na naftne derivate, dok direktni porezi uključuju ostale javne prihode poput doprinosa za PIO / MIO, zdravstvo i osiguranje za slučaj nezaposlenosti te porez na dohodak, porez na dobit preduzeća, porez na imovinu, naslijeđe i poklon, porez na promet nepokretnosti, takse i naknade i novčane kazne.

Indeks potrošačkih cijena u Bosni i Hercegovini izračunava se na osnovu reprezentativne liste proizvoda u 2020. godini koju čini 617 proizvoda. Svakog mjeseca prikuplja se oko 21.000 cijena na unaprijed definisanom uzorku prodajnih mjesta na dvanaest geografskih lokacija.

U statistici robne razmjene BiH s inozemstvom osnovni izvor podataka je Jedinствена carinska isprava (JCI). Podaci dobiveni od UINO BiH se mogu kombinovati s podacima dobivenim direktno od preduzeća.

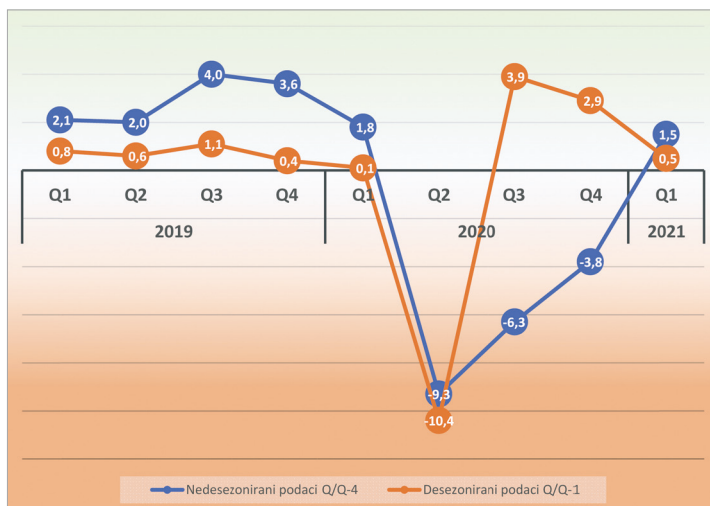
Indeksi industrijske proizvodnje izračunavaju se korištenjem Laspeyresove formule. Nova bazna godina za koju je utvrđen sistem pondera u BiH je 2015. i primjenjuje se u obračunu indeksa od januara 2018.

Broj penzionera uključuje sve kategorije koje primaju penziju i to penzionere na osnovu starosne, porodične i invalidske penzije.

Bruto domaći proizvod BiH u 2020. godini

Podaci Agencije za statistiku BiH kretanja BDP-a prema rashodovnom principu za prvi kvartal 2021. godine pokazuju da je Bosna i Hercegovina izašla iz recesije. BDP u prvom kvartalu 2021. u odnosu na isti kvartal prethodne godine zabilježio realan rast od 1,5%, dok sezonski podešena serija podataka u odnosu na prethodni kvartal pokazuje pozitivnu stopu promjene BDP-a u prvom kvartalu 2021. godine od 0,5% u odnosu na prethodni kvartal.¹ Na slici 1., grafički su prikazane stope kretanja prema nedesezoniranim kretanjima u pojedinom kvartalu jedne godine u odnosu na isti kvartal

Slika 1. – Kretanja stope ekonomskog rasta prema kvartalima

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

1 https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/NAC_04_2021_Q1_0_HR.pdf

prethodne godine (Q/Q-4) te desezoniranim kretanjima u pojedinom kvartalu jedne godine u odnosu na prethodni kvartal (Q/Q-1). Prema oba kriterija, može se uočiti minimalni rast već u prvom kvartalu 2021. godine, što predstavlja ohrabrujući podatak da je država izašla iz recesije, nakon tri uvezana kvartala negativnog rasta tokom 2020. godine.

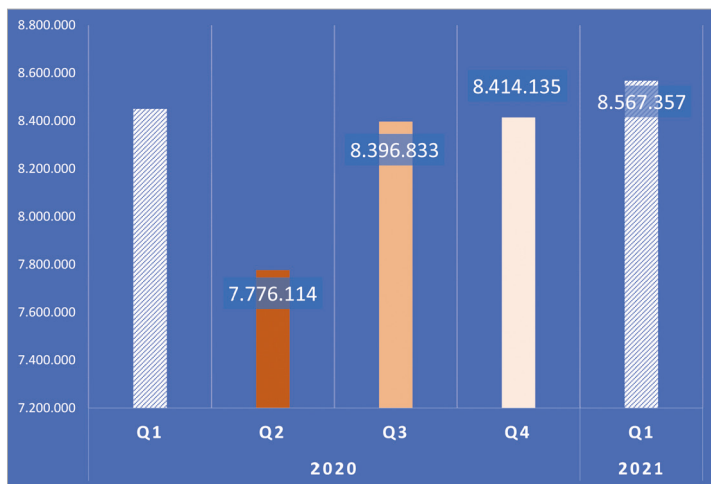
Podaci iz tabele 1., koji su prikazani grafički na slici 2., prema pokazatelju kvartalnog kretanja BDP-a tokom 2020. godine i prvog kvartala 2021. godine, potvrđuju izlazak iz područja recesije i kretanja putem faze uzleta i oporavka prema obje usporedbe i to u odnosu na prethodni kvartal i isti kvartal prethodne godine. Jači rast izvoza proizvoda i usluga daje nadu da će ekonomski oporavak biti značajan u 2021. godini, ukoliko ne dođe do nepredviđenih događaja povezanih sa četvrtim valom zaraze COVID-19. Prema kreiranom modelu, sadržanom u aneksu dokumenta, zasnovanom na 48 kvartalnih vrijednosti izvoza proizvoda i usluga i BDP-a prema rashodovnom principu u tekućim cijenama, postoji jaka veza između ova dva parametra koja objašnjava da se rast kvartalnog BDP-a u 88,9% slučajeva može objasniti porastom izvoza proizvoda i usluga.

Tabela 1. – Kretanja pojedinih kategorija BDP-a u lančano povezanim vrijednostima 2015.

	(000)	Potrošnja stanovništva (C)	Državna potrošnja (G)	Bruto investicije (I)	Izvoz roba i usluga (X)	Uvoz roba i usluga (IM)	BRUTO DOMAĆI PROIZVOD
2020	Q1	6.036.322	1.650.937	2.026.409	2.816.585	4.080.219	8.450.034
	Q2	5.522.255	1.632.849	1.742.804	2.385.222	3.507.016	7.776.114
	Q3	6.151.144	1.611.980	1.903.501	2.847.906	4.117.698	8.396.833
	Q4	5.975.792	1.629.820	2.034.170	3.086.169	4.311.816	8.414.135
2021	Q1	6.121.354	1.659.558	1.783.627	3.127.365	4.118.219	8.567.357

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Slika 2. – Kretanja pojedinih kategorija BDP-a u lančano povezanim vrijednostima 2015.

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Zaposlenost u Federaciji BiH i RS-u

Zaposlenost u Bosni i Hercegovini je porasla u prvom polugodištu 2021. godine, ali još uvijek nije dostignut nivo zaposlenosti prije samog izbijanja pandemije. Podaci Porezne uprave Federacije BiH ukazuju da je broj zaposlenih radnika na kraju prvog polugodišta u odnosu na završetak 2020. godine porastao za 6.458, što je još uvijek manje za 7.505 radnika u odnosu na stanje od 16. 3. 2020. godine, kada je broj zaposlenih radnika u Federaciji BiH bio najveći.² Ako se pozitivni trendovi oporavka ekonomije nastave, za očekivati je da će se Federacija BiH do kraja godine vratiti na nivo od prije početka pandemije prema broju zaposlenih radnika.

Na slici 3., grafički je prikazano kretanje broja zaposlenih radnika u Federaciji BiH u prvom polugodištu ove godine, uključujući i period od 30. 4. 2019. godine, radi bolje usporedbe kretanja broja radnika.

² <http://www.pufbih.ba/v1/novosti/obavjestenja>

Vremenska serija uključuje 93 različita, dostupna podatka o kretanju broja radnika u Federaciji BiH, prema podacima Porezne uprave FBiH. Može se uočiti pozitivan trend rasta broja zaposlenih radnika ove godine, koji je praćen i porastom izvoza iz Bosne i Hercegovine i rastom industrijske proizvodnje, što se također odrazilo i na porast zaposlenosti.

Slika 3. – Prikaz kretanja broja radnika u FBiH za period 30. 4. 2019 – 30. 6. 2021.

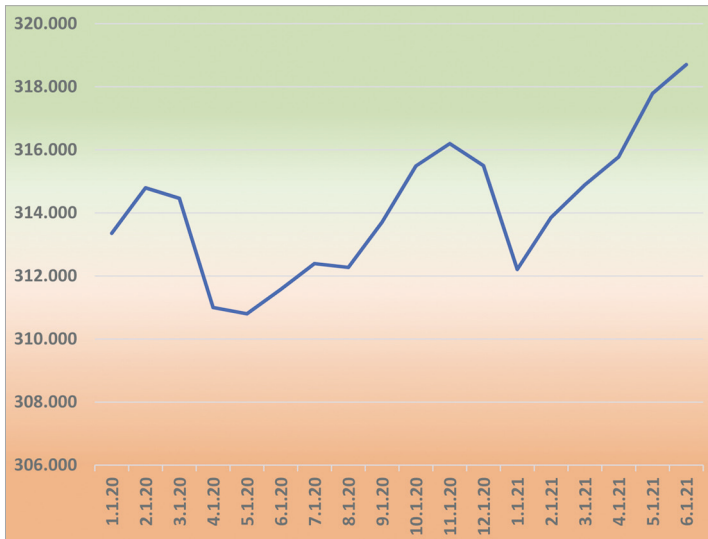

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Porezne uprave FBiH

U Republici Srpskoj, broj radnika je također porastao za 3.204 zaključno sa 30. 6. 2021. godine u usporedbi sa 31. 12. 2020. godine. Prema dostupnim podacima iz PIO RS, grafički na slici 4., prikazano je kretanje broja zaposlenih radnika od 31. 1. 2019. godine zaključno sa 30. 6. 2021. godine, što na kraju uključuje vremensku seriju od 30 vrijednosti. Dostupni podaci u Republici Srpskoj se razlikuju od podataka koji su dostupni u Federaciji BiH, jer iste objav-

Iluje Zavod PIO kroz broj osiguranika koji uplaćuju doprinose. Kao posljedica toga, prikazani podaci Porezne uprave FBiH uključuju podatke na sedmičnom nivou, sa zakašnjenjem od samo sedam dana, dok podaci iz PIO RS nude statističke podatke kretanja broja radnika za koje se uplaćuju doprinosi za prethodni mjesec.

Slika 4. – Prikaz kretanja broja radnika u RS u 2020. godini

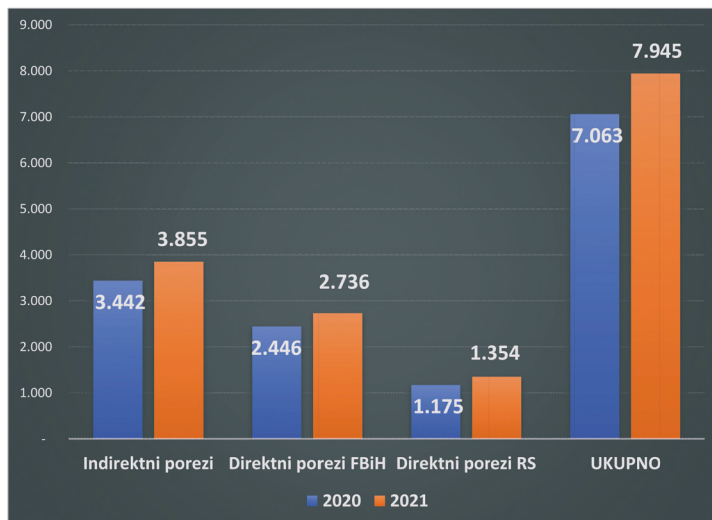

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka iz PIO RS

Kretanja naplate direktnih i indirektnih poreza

U prvom polugodištu 2021. godine, došlo je do bolje naplate direktnih i indirektnih poreza u odnosu na isti period 2020. godine, što je rezultat većeg broja zaposlenih radnika, porasta izvoza, povećanja turističkih dolazaka te povećanja inostrane potražnje.

Slika 5. – Kretanje naplate poreza u BiH tokom 2020. i 2021. godine

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka UIINO BiH, Porezne uprave FBiH i Poreske uprave RS

U Federaciji BiH, naplata direktnih poreza u prvom polugodištu je bila veća za 11,86% u odnosu na isti period 2020. godine,³ i 4,9% u odnosu na isti period 2019. godine.⁴ Ovi podaci ukazuju na oporavak i vraćanje na stanje prije pandemije. Poreska uprava Republike Srpske je u prvoj polovini ove godine prikupila 15% više javnih prihoda u odnosu na isti period 2020. godine, čime je zadržan stabilan trend naplate javnih prihoda, koji su čak 2020. godine porasli u odnosu na 2019. godinu.⁵ Također, zabilježen je snažan rast u naplati indirektnih poreza, kao rezultat veće potrošnje i povećanja ekonomske aktivnosti. Podaci Uprave za indirektno oporezivanje

3 <http://www.pufbih.ba/v1/novosti/2131/porezni-obveznici-federacije-bih-u-periodu-januar-juni-2021-uplatili-2735996349-km-javnih-prihoda>

4 <http://www.pufbih.ba/v1/novosti/1526/porezni-obveznici-federacije-bih-u-periodu-januar-juni-2019-uplatili-2608780781-km-direktnih-porezadoprinosataksi-i-naknada>

5 <https://poreskaupravs.org/i-u-prvih-est-mjeseci-zadrzan-stabilan-trend-polugodisnja-naplata-javnih-prihoda-veca-za-180-miliona-km/>

pokazuju da su prihodi od indirektnih poreza u prvom polugodištu 2021. godine bili veći za 35,28% u odnosu na isti period 2020. godine.⁶ Ukupno, poreski prihodi u prvom polugodištu ove godine su veći za 882 miliona KM u odnosu na isti period 2020. godine, što je grafički prikazano na slici 5. Razlog za povećanje poreza jeste bolja naplata poreza na potrošnju kao rezultat jačanja ekonomske aktivnosti, ali i većih inflatornih pritisaka uvezenih iz inostranstva kroz rast cijene hrane, što je dovelo i do veće naplate PDV-a na višu cijenu životnih namirnica.

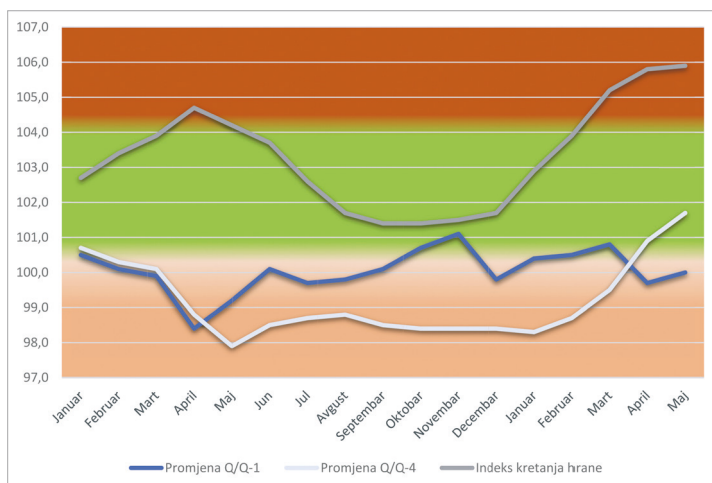
Indeks potrošačkih cijena (CPI)

Kretanja cijena u 2021. godini bilježe blagi inflatorni pritisak nakon dužeg perioda deflacije tokom 2020. godine prema pokazatelju indeksa potrošačkih cijena (CPI). Na slici 6. prikazani su podaci tri nivoa kretanja i to prvi koji se odnosi na mjesečna kretanja u odnosu na isti mjesec prethodne godine, drugi koji se odnosi na kretanja u odnosu na prethodni mjesec i treći koji se odnosi na nivo kretanja cijena hrane i to za 2020. godinu i prvih šest mjeseci 2021. godine. Na grafikonu su posebno bojama prikazane zone optimalnog kretanja nivoa cijena, koje se kreće od 100 do 104 indeksna poena ili u relativnom omjeru od 0 – 4% rasta nivoa cijena, tj. inflacije. Kao što se može primijetiti, iako su se prva dva kretanja nalazila u deflatornoj zoni, indeks cijena hrane je uvijek bio pozitivan pokazivajući trend rasta u prvom dijelu 2020. godine, da bi na kraju došlo do snažnog rasta indeksa kretanja hrane u ovoj godini, bilježeći najveći nivo promjene od marta do maja, kada se kretao u rasponu od 5,2% do 5,9%. S druge strane, smanjenje cijena nekih drugih, manje bitnih proizvoda, koji su dio indeksa, stvorilo je nerealnu sliku da na nivou ekonomije nema inflatornih pritisaka. S obzirom na to da većina penzionera te radnici nižih dohodaka troše većinu svoje plate na hranu, vrijednost realnih dohodaka je znatno smanjena u ovom periodu. Jedna od preporuka prema donosiocima odluka, s obzirom na bolju naplatu poreza, treba ići na hitno smanjenje po-

⁶ <http://www.new.uino.gov.ba/bs/clanci/Novosti/0/0/01-07-2021-13-39-01/5023/Prihodi-od-indirektnih-poreza-ve%C4%87i-u-odnosu-na-rekordnu-2019.-godinu>

reskog opterećenja na plate gdje bi se veći dio smanjenja poreza i doprinosa usmjerio na povećanje realnih dohodaka radnika.

Slika 6. – Kretanja nivoa indeksa potrošačkih cijena u BiH tokom januar 2020. – maj 2021.

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

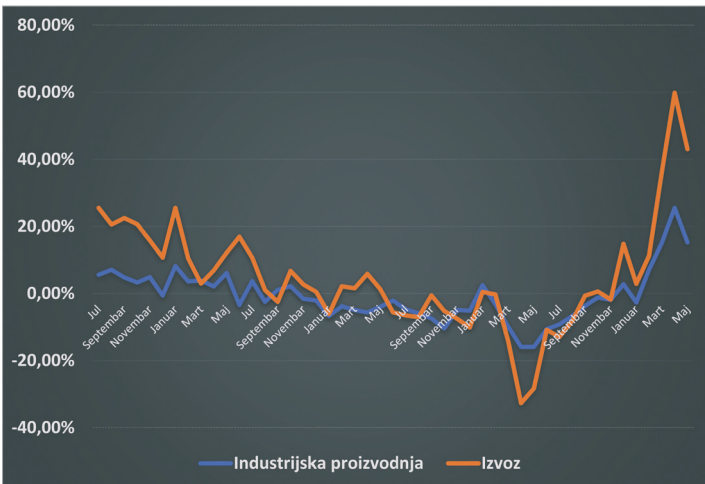
Vanjskotrgovinska razmjena i industrijska proizvodnja

Vanjskotrgovinska razmjena i industrijska proizvodnja imale su značajno povećanje tokom 2021. godine, kao posljedicu rasta inostrane potražnje, primarno na tržištima Evropske unije. Posmatrano prema tržištima, samo na tržište Evropske unije izvoz je porastao za 31% u odnosu na prvih pet mjeseci prošle godine, što je dovelo do pokrivenosti u robnoj razmjeni s tržištima Evropske unije u iznosu od 82,4%.⁷ Ovi pokazatelji, ako se porede s prvih pet

⁷ https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/ETR_02_2021_05_1_HR.pdf

mjeseci prethodnih godina, ukazuju na rekordni nivo ostvarenog izvoza, što je u direktnoj vezi zbog porasta inostrane potražnje na tržištima Evropske unije.

Slika 7. – Kretanja nivoa promjena vanjskotrgovinske razmjene i industrijske proizvodnje

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Tokom 2021. godine došlo je do značajnog rasta industrijske proizvodnje u Bosni i Hercegovini u usporedbi s istim periodom prošle godine, što je bilo očekivano zbog velikog pada tokom pandemije i zaustavljanja u obavljanju privrednih aktivnosti. U prvih pet mjeseci u 2021. godini u poređenju s istim periodom prošle godine, industrijska proizvodnja u Bosni i Hercegovini, uz vremenski prilagođenu vremensku seriju, ostvarila je rast od 12,2%. Ovaj porast se može objasniti porastom od 14,5% proizvoda prerađivačke industrije, konkretnije gotovih metalnih proizvoda, baznih metala, namještaja, proizvoda od gume i plastike, drveta i papira. Dodatno, do rasta je došlo i zbog povećanja proizvodnje električne energije za 16,6% u odnosu na isti period prošle godine.⁸

8 https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/IND_01_2021_05_0_BS.pdf

Porast industrijske proizvodnje se može objasniti povećanim izvozom iz Bosne i Hercegovine kao rezultat znatnog povećanja inostrane potražnje. Na slici 7. prikazana je veza između industrijske proizvodnje i izvoza od jula 2017. godine do maja 2021. godine. Na osnovu procentualnih mjesečnih promjena za oba indikatora u odnosu na isti mjesec prethodne godine kreiran je model, sadržan u prilogu dokumenta, iz kojeg se može vidjeti snažna veza između dva posmatrana indikatora. Prema ovom modelu, promjene u izvozu mogu u 86% objasniti promjene u industrijskoj proizvodnji, što znači da je porast izvoza doveo i do porasta industrijske proizvodnje. Također, prema ovom modelu je moguće predvidjeti i porast industrijske proizvodnje ako dođe do porasta mjesečnog nivoa izvoza iz Bosne i Hercegovine.

Penzioni sistem u BiH u prvom polugodištu 2021. godine

Broj penzionera u prvom polugodištu 2021. godine je neznatno povećan. Iako je uvijek posljednjih godina dolazilo do povećanja broja penzionera u oba entiteta, u prvom polugodištu ove godine broj penzionera u Federaciji Bosne i Hercegovine je smanjen za 2.314, dok je u Republici Srpskoj povećan za 3.759, što je u rangu prethodnih godina. Razlog za smanjenje broja penzionera može se pronaći u činjenici da je došlo do povećane smrtnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine u martu, aprilu i maju, što se najvećim dijelom odrazilo na ovu kategoriju stanovništva.⁹ Ukupno, broj penzionera u prvom polugodištu ove godine povećan je za 1.445, najviše zbog porasta broja penzionera u Republici Srpskoj. Posmatrano u izdacima za penzije, u prvom polugodištu su povećani za 53,6 miliona KM u odnosu na isti period 2020. godine.^{10,11} Detalji su prikazani grafički na slici 8.

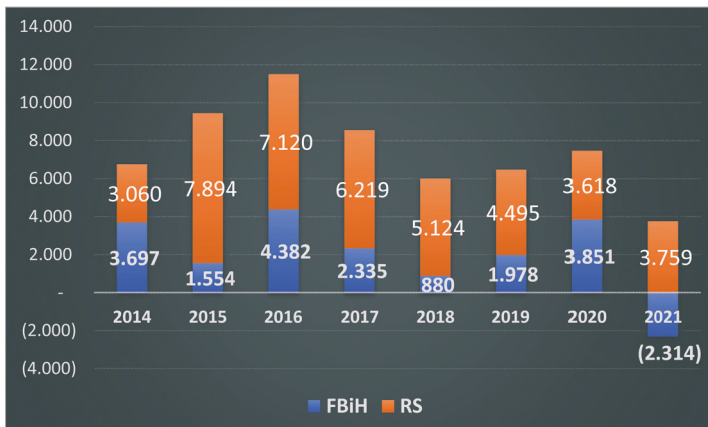
9 <http://fzs.ba/index.php/publikacije/saopcenjapriopcenja/stanovnistvo-i-registar/>

10 https://www.fzmio.io.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=65&Itemid=68&lang=ba

11 <http://www.fondpiors.org/statisticki-bilteni/statisticki-bilteni-2021/>

Pandemija bolesti COVID-19 izazvala je dodatne probleme za penzionere u Bosni i Hercegovini tokom 2021. godine. U Federaciji Bosne i Hercegovine, penzije se usklađuju svake godine na osnovu dva parametra – rast BDP-a u prethodnoj godini i na osnovu kretanja Indeksa potrošačkih cijena.¹² S obzirom na to da je 2020. godine došlo do smanjenja realnog BDP-a te da je Indeks potrošačkih cijena bio negativan, 2021. godine neće doći do usklađivanja penzija kako bi se amortizovao rast troškova života, prije svega hrane i drugih životnih namirnica. Zvanični podaci za 2020. godinu pokazuju da je vrijednost Indeksa potrošačkih cijena iznosila 100,1, dok je prosjek kategorije hrane u sklopu istog indeksa iznosio 102,7, ostvarujući i vrijednost tokom pojedinih mjeseci i od 104,7.¹³ Ovi podaci ukazuju da je do povećanja penzija trebalo doći, ako se gledaju specifični proizvodi koje penzioneri najčešće koriste, jer uz zadržavanje istog nivoa penzija, a kroz povećanje izdataka za troškove hrane, realne penzije u 2021. godini su smanjene.

Slika 8. – Povećanje broja penzionera u BiH tokom prvih polugodišta

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka PIO/MIO FBIH i PIO RS

12 <http://www.fondpiors.org/statisticki-bilteni/statisticki-bilteni-2021/>

13 https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/PRL_00_2020_TB_1_BS.pdf

2 Ekonomska slika drugog kvartala

Za razliku od prvog kvartala 2021. godine, kada se blago nazirao oporavak domaće ekonomije, drugi kvartal su obilježile ekonomske pojave i dostupni podaci koji apsolutno potvrđuju rast viši od 3% za ovu godinu. Objavljeni podaci Agencije za statistiku BiH¹⁴ pokazuju da je Bosna i Hercegovina izašla iz recesije u prvom kvartalu ove godine jer je zabilježen pozitivan rast nakon tri uvezana kvartala negativnog rasta u 2020. godini, iako i dalje postoji opasnost od smanjenja ekonomske aktivnosti kao posljedice mogućeg povećanja broja zaraženih osoba bolešću COVID-19. S druge strane, osnovna karakteristika ovog kvartala jeste to da se jasno manifestiraju sve negativne posljedice globalne i domaće recesije. Tako je početak drugog kvartala 2021. godine obilježio rast cijena. Inicijalno umjereno – potrošačke cijene u martu u odnosu na februar rasle su samo za 0.8%, nakon čega su rasle drastičnije. Do navedenog je došlo uslijed nekoliko uzroka, nevezanih za domaće tržište. Prije svega došlo je do rasta cijena na globalnom tržištu i to faktora proizvodnje. Pored navedenog, došlo je do rasta transportnih troškova i uopšteno promjena geopolitičke/trgovinske paradigme.

Vlada entiteta FBiH je veoma panično reagovala donoseći Odluku o propisivanju mjere neposredne kontrole cijena za pojedine osnovne životne namirnice i druge proizvode, utvrđivanjem maksimalne marže od 6% u veleprodaji i 8% u maloprodaji. Pritom je Udruženje poslodavaca FBiH navelo da neće sprovoditi datu odluku. Vlada entiteta RS je također uvela slične mjere, ali samo ograničavajući marže na gorivo. Vrlo brzo se odustalo od ovih mjera jer nisu dale očekivane rezultate. Došlo je i do porasta cijena nekretnina na domaćem tržištu. Prema podacima Vanjskotrgovinske komore BiH, pokazatelji ukazuju da se potražnja za novoizgrađenim stanovima u posljednje dvije godine ustabilila i naginje ka blagom usponu te da je interes za ovim stanovima daleko veći u velikim gradovima i administrativnim centrima.¹⁵ Potražnja za novim stanovima je vje-

14 https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/NAC_04_2021_Q1_0_HR.pdf

15 Matarugić A., (2021), Jagma za novim stanovima uprkos koroni kvadrat preko 3000 KM, dostupno na: <https://www.nezavisne.com/ekonomija/trziste/Jagma-za-novim-stanovima-uprkos-koroni-kvadrat-preko-3000-KM/656727> (1. 5. 2021.)

rovatno uvjetovana djelovanjem dijaspore koja, u jeku krize, nastoji zaštititi vlastito bogatstvo ili u strahu od inflacije imati imovinu kao sredstvo skladištenja vrijednosti.

U drugom kvartalu je došlo do rasta javnih prihoda. Prihodi od indirektnih poreza u prvih pet mjeseci 2021. godine iznosili su tri milijarde i 94 miliona KM i veći su za 214 miliona KM ili 7,44 posto u odnosu na isti period 2020. godine kada su iznosili dvije milijarde i 880 miliona KM.¹⁶ Ovo pokazuje da dolazi do oporavka potražnje na domaćem tržištu, što, prije svega, podrazumijeva rast prihoda po osnovu indirektnih poreza. Svejedno, evidentne su budžetske nestabilnosti, što je i najavljeno u prvom izvještaju. Zbog toga su vlade na različitim nivoima primorane da se dodatno zadužuju. Pošto nije uspio kreditni aranžman s Međunarodnim monetarnim fondom, vlade su pronalazile druge, alternativne načine zaduživanja.

Tako se u aprilu Vlada entiteta Republike Srpske zadužila za 300 miliona eura na Londonskoj berzi.¹⁷ Ovo je prvi put da jedan entitet u Bosni i Hercegovini radi zaduženje ovakvog tipa i to kroz izdavanje obveznica na vanjskoj berzi. Riječ je o osmoj rundi zaduženja u entitetu Republika Srpska za 2021. godinu (u posmatranom izvještajnom periodu), što pokazuje da ovaj entitet ima izuzetnih problema s upravljanjem vlastitim dugom. Ovo je direktna posljedica COVID-19 pandemije, odnosno drastičnog pada javnih prihoda u prošloj godini. FBiH je također najavila vlastiti program zaduživanja koji će se najvećim dijelom realizovati u trećem i četvrtom kvartalu. Kantoni posljedično imaju vlastitih problema s likvidnošću. Tako je gotovo 10% kantonalnog budžeta u Tuzlanskom kantonu oslonjeno na očekivana sredstva od strane MMF-a ka FBiH. Pored budžeta, privreda također ima problema s likvidnošću. U septembru Centralna banka Bosne i Hercegovine (CBBiH) objavila je ažu-

16 Uprava za indirektno oporezivanje BiH, (2021), Prihodi od indirektnih poreza veći za 214 miliona KM, dostupno na: <http://www.new.uino.gov.ba/bs/clanci/Prihodi-od-indirektnih-poreza-veći-za-214-miliona-KM/1/15/01-06-2021-13-41-41/4978/Prihodi-od-indirektnih-poreza-veći-za-214-miliona-KM> (1. 6. 2021.)

17 Hadžović D., (2021), Šta je pozadina zaduženja u iznosu od 300 miliona eura: Republika Srpska nije finansijski samoodrživa, dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/646487/sta-je-pozadina-zaduzenja-u-iznosu-od-300-miliona-eura-republika-srpska-nije-finansijski-samoodrziva> (1. 6. 2021.)

rirani popis blokiranih računa poslovnih subjekata u BiH. U novom izvještaju o blokiranim računima u Jedinственном registru računa CBBiH navedeno je da su u BiH blokirana 99.433 računa poslovnih subjekata te da 53.879 firmi ima blokiran bar jedan račun.¹⁸ Naročito mikro i mala poduzeća imaju problema s izvršenjem vlastitih finansijskih obaveza.

Nastavljene su dobre tendencije rasta industrijske proizvodnje i izvoza, što je već evidentirano u prvom kvartalu. Tako je industrijska proizvodnja za mjesec april porasla za rekordnih 25%. Naravno, ovo se može objasniti činjenicom da je u 2020. godini upravo mjesec april bio mjesec apsolutne blokade i pada ponude/potražnje kako na domaćem, tako i na inostranom tržištu. Izvoz iz Bosne i Hercegovine je nastavio s rastom, pa je u prvih pet mjeseci 2021. godine iznosio 5.23 milijardi KM, što je za 28.8 posto više nego u istom periodu lani.¹⁹ Slično, kao i kod fenomena izuzetnog rasta industrijske proizvodnje, potrebno je razumjeti da su bazni mjeseci za komparaciju u 2020. godini bili mjeseci zatvaranja ekonomije i pada svih ekonomskih indikatora. U maju je aktualizirana tema da susjedna Hrvatska planira zatvoriti pet graničnih prelaza s Bosnom i Hercegovinom. Ovo bi u potencijalu otežalo tranzitni izvoz ka EU tržištu. Problematično je što se ovo uradilo jednostrano, bez prethodne konsultacije s predstavnicima BiH. U istom mjesecu su održani sastanci s predstavnicima Crne Gore s ciljem unapređenja trgovinskih odnosa s ovom zemljom. Na sastancima je navedena spremnost za poboljšavanjem trgovinske razmjene ove dvije zemlje. U drugom kvartalu je ponovo pokrenuta priča da bi BiH mogla uskoro biti članica Svjetske trgovinske organizacije. Članstvom bi se ostvarile izuzetne koristi za domaću ekonomiju.

Ono što se posebno brzo oporavlja, a što je evidentno u drugom kvartalu jeste turizam. Ukupan broj dolazaka turista u Federaciju BiH u aprilu 2021. godine iznosio je 20.764, što je 27 puta više u od-

18 FENA, (2021), U BiH blokirana 98.203 računa poslovnih subjekata, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/u-bih-blokirana-98-203-racuna-poslovnih-subjekata/210601042> (4. 6. 2021.)

19 Kavazović L., (2021), Nastavljen rast bh. izvoza, dostupno na: https://rtvbk.ba/nastavljen-rast-bh-izvoza/?fbclid=IwAR2VGtHCulpzZLwUktcxwJ9Z7tU82mK_UgYpSmrkB_5PNPbpaoMs9K4r0 (1. 6. 2021.)

nosu na april 2020. godine, a u odnosu na mart 2021. godine manje za 16,7 posto. Učešće domaćih turista je 58,2 posto, a stranih 41,8 posto.²⁰ Došlo je do intenziviranja aviosaobraćaja, što je očekivano pred ljetnu sezonu. Najavljeno je da Ryanair uspostavlja poslovanje na Aerodromu u Tuzli – četiri leta sedmično ka Njemačkoj.²¹ Naknadno je objavljeno da se odustaje od navedenog zbog nemogućnosti uspostavljanja suradnje s kantonalnom vladom. Pretpostavlja se da je ovo posljedica monopolizacije datog aerodroma od strane kompanije WizAir. Inače, tuzlanski aerodrom je u posmatranom izvještajnom periodu imao problema s prevoznicima²² i promjenom menadžmenta. Ryanair kompanija je najavila i liniju prema Štokholmu iz Banja Luke. U šestom mjesecu Ryanair je krenuo i za Göteborg. Fly Bosnia je osigurala letove za Kuvajt. Air Montenegro će letjeti prema Banja Luci. U Banja Luku je i sletio prvi avion iz Dortmundunda.²³ U BiH je došao i Gulf Air na relaciji Sarajevo-Maname. Dakle, brojne aviokompanije najavljuju svoj povratak na domaće tržište, što predstavlja dobru uvertiru za uspješnu ljetnu sezonu. Nastavlja se i trend dolaska velikih međunarodnih kompanija. Tako se aktualizirala priča oko dolaska njemačkog maloprodavca Lidl. Na ovaj način bi se unaprijedila konkurencija u ovoj oblasti. Kada je riječ o ekonomskoj politici, uglavnom se dosta toga najavljivalo, ali vrlo malo zaista (u)radilo. Vlada Kantona Sarajevo je najavila reorganizaciju GRAS-a kao jednog od najvećih dužnika u entitetu FBiH. Predstavljena je i mogućnost stečaja. Aktuelna je priča o restrukturiranju rudnika u FBiH. Riječ je o veoma kompleksnoj

20 FENA, (2021), Federaciju BiH u aprilu 2021. godine posjetilo 20.764 turista, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/federaciju-bih-u-aprilu-2021-godine-posjetilo-20-764-turista/210601019> (20. 5. 2021.)

21 Kendić A., (2021), Ryanair uspostavlja poslovanje na Aerodromu u Tuzli: Četiri leta sedmično ka Njemačkoj, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/ryanair-uspostavlja-poslovanje-na-aerodromu-u-tuzli-cetiri-leta-sedmicno-ka-njemackoj/210511122> (1. 6. 2021.)

22 Kendić A., Prijevoznici prijete blokadom prilaza Aerodromu u Tuzli, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/prijevoznici-prijete-blokadom-prilaza-aerodromu-u-tuzli/210520120> (1. 6. 2021.)

23 SRNA, (2021), U četvrtak u Banja Luku slijeće prvi Wizz Airov avion iz Dortmundunda, bit će dočekan vodenim topovima, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/u-cetvrtak-u-banja-luku-slijece-prvi-wizz-air-ov-avion-iz-dortmunda-bit-ce-docekan-vodenim-topovima/210531069> (20. 6. 2021.)

temi²⁴ i jasno je da će u skorijoj budućnosti nešto morati da se uradi po ovom pitanju. Elektroprivreda BiH je već osigurala određena finansijska sredstva za potrebe restrukturiranja rudnika. Ono što je još bitno navesti jeste neizvjesna budućnost izgradnje Bloka 7 u Tuzli. Ovo bi moglo determinirati buduću sudbinu energetske nezavisnosti Bosne i Hercegovine i ukupnih ekonomskih odnosa. Kada je riječ o energentima, BiH je u ovom kvartalu prešla na Turski tok.²⁵ Najavljena je mogućnost uvođenja novih akciznih proizvoda. Ono što je očekivano je da se dobio odgovor od UIO u vezi s izmjenama zakona o PDV-u. Shodno pisanjima u vezi s digitalizacijom i digitalnom transformacijom napravljen je veliki iskorak. Uprava za indirektno oporezivanje BiH postala je certifikovano tijelo u BiH za izdavanje digitalnog kvalifikovanog potpisa, koji će zamijeniti klasični potpis i pečat u službenoj komunikaciji prilikom pružanja elektronskih usluga poslovnoj zajednici. Riječ je o velikoj reformi u BiH.

Djelovanje države je nastavljeno biti fokusirano na podršku uslijed COVID-19 pandemije. Ista se odnosila na obične grantove poduzećima, odnosno izabranim sektorima. Tako je Vlada Tuzlanskog kantona obezbijedila podršku hotelijerima i ugostiteljima od 600.000 KM.²⁶ Na lokalnom nivou, opština Ilidža je ponudila niz mjera, poput privremenog ukidanja zakupnina opštinskih poslovnih prostora, smanjivanja visine naknade za korištenje javnih površina i bašta i slično. Za podršku privredi u KS je osigurano 149 miliona KM. Vlada FBiH je osigurala sredstva za kreditnu garanciju. RS je samo osigurala 70 miliona s ciljem poticaja poduzećima da dignu plate radnicima. Vjerovatno da se potakne potrošnja.²⁷ Vlada

24 FENA, (2021), Elektroprivreda BiH: Opstruiranje reorganizacije rudnika je put do potpunog kraha, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/elektroprivreda-bih-opstruiranje-reorganizacije-rudnika-je-put-do-potpunog-kraha/210510052> (1. 6. 2021.)

25 Durkić R., (2021), BiH od danas gas dobija putem Turskog toka, moguće sankcije SAD-a, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/bih-od-danas-gas-dobija-putem-turskog-toka-moguće-sankcije-sad-a/210401060> (15. 6. 2021.)

26 Kendić A., (2021), Tuzlanska vlada ugostitelje i hotelijere pomaže sa 600 hiljada maraka, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/tuzlanska-vlada-ugostitelje-i-hotelijere-pomaze-sa-600-hiljada-maraka/210423127> (20. 6. 2021.)

27 SRNA, (2021), Višković: Svim radnicima u RS-u bit će povećana plata, izdvojeno 70 miliona KM, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/viskovic-svim->

FBiH još pomaže na druge načine, ali i kroz garantni fond. U ovom kvartalu je predstavljen i program javnih investicija FBiH. Kada je riječ o zaposlenosti, Federalni zavod za programiranje razvoja izvršio je analizu mjera koje je Vlada FBiH poduzela na ublažavanju ekonomskih posljedica pandemije te je utvrđen rast zaposlenosti za oko 15.000 radnika, a za izvoz u industrijskom sektoru potrošeno je blizu 30 miliona KM za 391 poslovnog subjekta.²⁸

radnicima-u-rs-u-bit-ce-povecana-plata-izdvojeno-70-miliona-km/210520081 (22. 6. 2021.)

28 FENA, (2021), Đapan: Zaposlenost u FBiH se povećala za 15.000 radnika u odnosu na najniži nivo tokom pandemije, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/djapan-zaposlenost-u-fbih-se-povecala-za-15-000-radnika-u-odnosu-na-najnizi-nivo-tokom-pandemije/210606045> (7. 6. 2021.)

3 Ključni izazovi

Ključni izazovi koji su pratili ovaj kvartal odnose se na sljedeće:

(1) **Nemogućnost nabavke adekvatnog broja vakcina kako bi se krenulo s masovnom vakcinacijom.** U drugom kvartalu također nisu realizovane značajnije nabavke vakcina s ciljem osiguravanja pretpostavki za masovnu vakcinaciju. Pored toga, postojeće vakcine nisu iskorištene na najbolji način te su evidentirani određeni problemi i manipulacije u vezi s procesom vakcinacije. Vakcinacija je bitna iz dva razloga – direktnog i indirektnog uticaja na ekonomske prilike. Direktno na način da se osigurava zaštita građana, radnika, poslodavaca i svih učesnika u ekonomskim odnosima, što garantuje neometanost istih (npr. izostanak blokade proizvodnje). Indirektni uticaj je povezan s povećanjem optimizma na tržištu.

(2) **Rast cijena.** Drugi kvartal je posebno obilježio rast cijena, kako finalnih proizvoda za potrošačko tržište, tako i inputa za tržište poslovne potrošnje. Evidentno je da više nema mogućnosti da se kroz unapređenje ekonomskih indikatora ograniči uticaj globalnog rasta cijena. Posljedično, proizvođači i distributeri su prebacili cjenovni teret na potrošače. Ovo je poseban izazov za Bosnu i Hercegovinu, naročito razumijevajući ograničene instrumente državne politike s ciljem suzbijanja rasta cijena. Ono što je moguće uraditi jeste uspostava funkcionalnog sistema robnih rezervi i to posebno u FBiH i kantonima, kako bi se osigurala podrška za marginalizirane kategorije stanovništva. Dakle, sistem robnih rezervi treba da se fokusira na podršku samo određenim kategorijama opšte populacije i to kroz politike ciljanog smanjivanja cijena određenih proizvoda. Pored toga, potrebno je kroz ekonomsku diplomatiju dalje razvijati diplomatske odnose s drugim zemljama kako bi se osigurao nesmetan protok roba i smanjilo učešće transakcionih troškova.

(3) **Upravljanje dugom.** Slično kao i kod izazova u vezi s cijenama, u drugom kvartalu se konačno manifestirala strukturna budžetska nestabilnost i to kroz nekontrolisano zaduživanje, najvećim dijelom entiteta RS. FBiH je također predstavila vlastiti koncept upravljanja dugom, odnosno zaduživanja u narednom periodu. Entiteti koriste

moćnosti na domaćem tržištu, zaduživanjem kod komercijalnih banaka koje imaju višak sredstava za plasman u ove svrhe. Pored toga, određeni kantoni pokazuju potrebu za dodatnim zaduživanjem, što podrazumijeva da će u ovoj i narednoj godini biti posebno izazovno upravljati opštim dugom.

(4) Politizacija ekonomije. Drugi kvartal pokazuje dosta primjera politizacije ekonomskih odnosa u Bosni i Hercegovini. Depolitizacija će, posljedično, biti naročito izazovna. Konkretno, postojale su političke ucjene u vezi s dolaskom određenih turista u Bosnu i Hercegovinu (arapskih npr.), što nije dobro za ostvarivanje dobre sezone. Pitanje Komisije za vrijednosne papire FBiH je opet problematizirano, što onemogućuje nekoliko stotina miliona KM investicija. Ne postoji adekvatan mehanizam za prevazilaženje krize u vezi s neizborom članova koji regulišu ovu Komisiju, što posljedično blokira procedure na tržištu kapitala u ovom entitetu. Upravo pitanje Komisije za vrijednosne papire pokazuje šta se dešava ako se politiziraju ekonomski odnosi.

(5) Neinovativne politike. Ovaj kvartal je također pokazao neinventivnost domaćih donosilaca odluka. Osim politika direktnih grantova podrške, malo se radilo na uspostavi drugačijih, inovativnih politika podrške koje su u skladu s aktuelnim izazovima COVID-19 recesije i krize. Kako bi se pripremili za novi val pandemije, potrebno je da se radi na novim politikama, odnosno da se testira djelotvornost istih. To se ne radi, izuzev u jedinicama lokalne samouprave koje parcijalno eksperimentišu s različitim ekonomskim politikama.

4 Pregled istraživanja

Wall Street Journal predviđa da je moguće da će sredinom godine doći do značajnog oporavka jer nije riječ o finansijskoj, već prirodnoj krizi.²⁹ Ovo je dobro za Bosnu i Hercegovinu koja najvećim dijelom zavisi od oporavka globalne, odnosno EU ekonomije prije svega. Milojko Arsić u objavljenom radu naslova „Globalne ekonomske posljedice pandemije Covid-19“ (Jahorinski poslovni forum 2021) navodi da se zbog skromnog oporavka privrede i potrebe za dodatnim fiskalnim stimulansima očekuje nastavak rasta javnog duga u odnosu na BDP tokom 2021. godine.³⁰ Dejan Pljuco navodi da je posljedica privrede koju karakteriše nizak nivo dodane vrijednosti, pad GDP-a u regionu Zapadnog Balkana, koji je uslijed zatvaranja bio niži od evropskog prosjeka, dok će oporavak biti sporiji. Posebnu prijetnju, ili pak šansu za budućnost, predstavljat će postkrizna kretanja. Mnoge korporacije će se preorijentirati da pronađu dobavljače koji će moći da isporuče sirovine i poluproizvode i u slučaju izbijanja nove krize.³¹

Pandemija koronavirusa uzima veliki danak Bosni i Hercegovini, a čak 245.000 radnika je u neposrednom riziku zbog karakteristika svog posla. Ovo je pokazala nova zajednička studija Međunarodne organizacije rada (ILO) i Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD). To je gotovo 20 posto radne snage na kraju 2020. godine. Studija identifikira 14 sektora kao posebno ranjive na utjecaj pandemije. Oni uključuju trgovinu na veliko i malo, prevoz, biljnu i stočarsku proizvodnju kao i usluge smještaja i prehrane. Ti se sektori u velikoj mjeri preklapaju u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine. Udruženje poslodavaca Federacije BiH je preko platforme Poslovanje bez korupcije predstavilo vlastite analize u vezi s korupcijom u ovom entitetu.³² Na platformi Poslovanje bez korupcije provedena

29 Guilford G., Chaney Cambon S., (2021), The Economic Recovery Is Here. It's Unlike Anything You've Seen., dostupno na: https://www.wsj.com/articles/the-economic-recovery-is-here-rebound-jobs-stock-market-unemployment-biden-aid-package-11622642152?mod=e2fb&fbclid=IwAR0NyWlcn_rA5OZvfKOfNF9PWhakvgfA3Pqody_xkNqfd4LJN4-f_mBIShg (6. 6. 2021.)

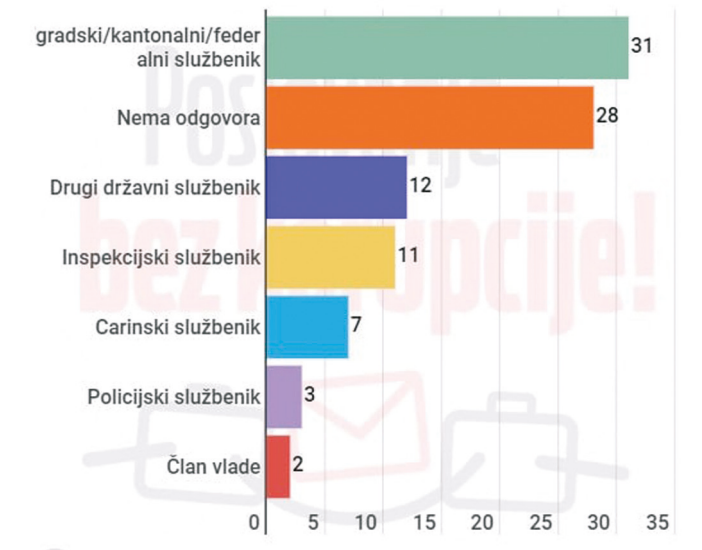
30 Arsić M., (2021), Globalne ekonomske posljedice pandemije Covid-19, Jahorina Business Forum 2021 / Jahorinski poslovni forum 2021

31 Pljuco D., (2021), Zemlje Zapadnog Balkana i Covid-19: Kako prebroditi krizu i podstaći razvoj, Jahorina Business Forum 2021 / Jahorinski poslovni forum 2021.

32 Klix.ba, (2021), Tamna strana privrede: Mito traže državni službenici, inspekcije, carinici, policija..., dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/tamna-strana->

je i anketa o percepciji, učestalosti i oblicima korupcije u realnom sektoru u FBiH, koju je provelo Udruženje poslodavaca u FBiH, s pitanjem ko najviše traži mito. Nešto više od 100 anketiranih,³³ posto, dalo je odgovor da je to učinio općinski/gradski/kantonalni/federalni službenik, 13 posto da su to bili drugi državni službenici, 12 posto inspeksijski službenici, sedam posto carinski službenici, tri posto policijski službenici, dva posto neki član vlade. Ovo je prikazano na narednom grafikonu.

Mito je tražio?

UNICEF je predstavio drugo anketno istraživanje domaćinstava naslova Procjena posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Herce-

privrede-mito-traze-drzavni-sluzbenici-inspekcije-carinici-policija/210603049 (8. 6. 2021.)

govini.³³ Procjena utjecaja pandemije bolesti COVID-19 u Bosni i Hercegovini je pokazalo da su makro faktori, kao što su dinamika domaće i međunarodne trgovine, epidemiološka situacija u zemlji, nametnuta ograničenje kretanja i mjere suzbijanja širenja koronavirusa koje su donijele institucije vlasti, u konstantnoj interakciji s faktorima na individualnom nivou, kao što su dohodak, stepen obrazovanja, rod, dob te geografski i životni uvjeti (urbana, ruralna područja, vrsta poslovne i društvene infrastrukture), što rezultira deprivacijama, kao što su nejednakost, siromaštvo i socijalna isključenost. Pandemija bolesti COVID-19 je dovela i do smanjenja priliva doznaka iz inostranstva u Bosnu i Hercegovinu koje su često jedino sredstvo egzistencije za neke od najsiromašnijih kategorija stanovništva. Zapažanja iz istraživanja ukazuju na činjenicu da ekonomski učinak krize disproporcionalno pogađa najsiromašnije i najugroženije slojeve stanovništva Bosne i Hercegovine. Uslijed krize smanjen je dohodak i ograničen je pristup osnovnim uslugama, što je dovelo do povećanja multidimenzionalnog siromaštva i nejednakosti. Na tržištu rada, sektori s najvišim stopama zapošljavanja žena doživjeli su najveći gubitak radnih mjesta. Zbog povećane potrebe za brigom o djeci u periodu u kojem su zatvorene ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja i škole, zaposlene majke snose čak veći teret, a 60% žena ističe značajno povećanje obima kućnih poslova, poslova njege i brige o drugim članovima domaćinstva i emocionalnog napora od izbivanja pandemije. Samohrani roditelji (majke i očevi) suočavaju se s još većim izazovom s obzirom na to da su mnogi upućeni na čekanje ili su bili primorani dati otkaz s posla kako bi bili u mogućnosti brinuti se o svojoj djeci.

Od početka pandemije, 13% domaćinstava navodi porast u korištenju interneta i online transakcija, uključujući i online kupovinu, elektronsku trgovinu i elektronsko bankarstvo. Sve ovo je posebno izraženo među mladima (u dobi od 18 do 30 godina) u urbanim sredinama i u domaćinstvima s neto dohotkom iznad 1.500 KM. Osim toga, vjeruju da bi se kvaliteta njihovog života poboljšala ako

33 UNICEF, (2021), Procjena posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini, dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/media/6246/file/Procjena%20Posljedica%20COVID-19%20na%20društvo%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf> (5. 6. 2021.)

bi imali korist od veće digitalizacije. Smatraju da bi najkorisnija digitalna rješenja bila ona koja bi omogućila online izdavanje općinskih potvrda i dozvola i online konsultacije s ljekarom. Zanimljivo je da je više od trećine ispitanika izrazilo podršku uvođenju sistema elektronskog glasanja.

5 Izvozna orijentacija bh. kompanija u uslovima nove normalnosti

Pojam „nove normalnosti“ se pojavio kao izraz koji objašnjava promjene koje su nastupile kao posljedica pandemije bolesti COVID-19, a koje su, čini se, trajne i prihvaćene kao nove standardne okolnosti, naročito kada se radi o okolnostima poslovanja kompanija. Pri tome se misli na nove načine rada, interakcije s kupcima, promjene u geopolitičkim odnosima, socijalne i ekološke promjene u svijetu. Sve te nove okolnosti se neumitno odražavaju i na poslovanje bh. kompanija, a kako su promjene globalne, svakako su se promijenile i okolnosti koje utiču na njihov izvoz.

U ovom dijelu izvještaja smo razmotrili statističke podatke o izvozu bh. kompanija u prvih pet mjeseci 2020. godine te smo proveli kvalitativno istraživanje korištenjem polustrukturiranih intervjuja koje smo vodili s vlasnicima ili menadžerima kompanija koje su izvožno orijentirane. Cilj je ovog istraživanja bio vidjeti kako se ta nova normalnost odražava na njihov izvoz, koji su trendovi u izvozu prisutni, odnosno koje su to promjene nastupile u odnosu na period prije pandemije.

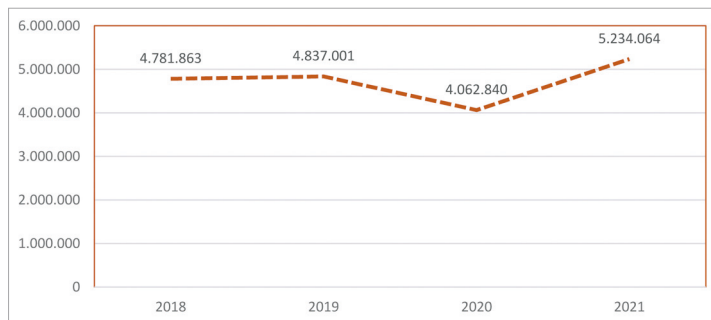
1. Statistički podaci o izvozu bh. kompanija

U ovom dijelu su prikazani agregatni podaci o izvozu bh. kompanija u prvih pet mjeseci 2021. godine, kao i podaci o pokrivenosti uvoza izvozom. Ovaj period je uzet jer se 2021. godina može posmatrati kao godina kada se svijet, a time i ekonomija, počinje otvarati. Krenuo je proces vakcinacije u većini zemalja, tako da se vjerovatno na osnovu podataka iz ovog perioda mogu vidjeti i trendovi za cijelu 2021. godinu, kao i promjene koje su se desile na svjetskim tržištima u uslovima nove normalnosti.

U tabeli 2 je prikazana vrijednost izvoza bh. kompanija za prvih pet mjeseci 2021. godine u komparaciji s izvozom u istom periodu ranijih godina. Kao polazna godina je uzeta 2018. Vidimo da je u periodu januar – maj 2021. godine vrijednost izvoza nadmašila sve ranije posmatrane godine i jedino je u 2021. godini premašila vri-

jednost pet milijardi KM. U odnosu na isti period 2020. godine izvoz je porastao za 29%, a u odnosu na pretpandemijsku 2019. godinu taj rast iznosi 8,2%.

Tabela 2. – Vrijednost izvoza januar – maj (2018 – 2021) u hilj. KM

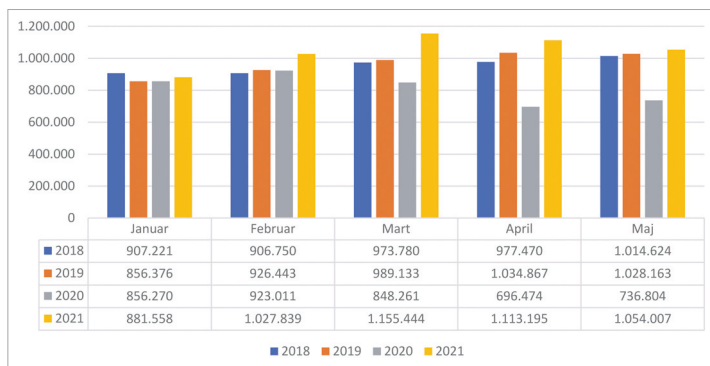
Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

U tabeli 3 su dati podaci o izvozu po mjesecima za period januar – maj, te po godinama od 2018 do 2021. godine. Osim u mjesecu januaru, u svim ostalim mjesecima izvoz bh. kompanija je bio veći u 2021. godini u odnosu na odgovarajuće mjesece u pretpandemijskim godinama. To potvrđuje sadašnju ovisnost ekonomskih kretanja o borbi protiv pandemije, jer u mjesecu januaru većina zemalja još uvijek nije niti započela proces vakcinisanja, sjetimo se problema u EU s nabavkom i distribucijom vakcina, tako da su se efekti otvaranja, a time i rast optimizma na tržištima mogli osjetiti tek od drugog mjeseca 2021. godine.

S aspekta izračuna i BDP-a kao osnovnog indikatora razvijenosti ekonomije jedne zemlje, važno je posmatrati podatke o razlici izvoza i uvoza. Pokrivenost uvoza izvozom po mjesecima od januara do maja je data u tabeli 4. Vidimo da je gledano po mjesecima u svakom mjesecu 2021. godine procenat pokrivenosti uvoza izvozom veći u odnosu na odgovarajuće mjesece u godinama prije pandemije. Pokrivenost uvoza izvozom je za prvih pet mjeseci

2021. godine iznosila 67,2 %, dok je vanjskotrgovinski robni deficit iznosio dvije milijarde 555 miliona KM.³⁴

Tabela 3. – Vrijednost izvoza po mjesecima januar – maj (2018 – 2021) u hilj. KM

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

Tabela 4. – Pokrivenost uvoza izvozom januar – maj (2018 – 2021) u %

Stopa pokrivenosti uvoza izvozom u %				
	2018	2019	2020	2021
Januar	72,3	66,2	69,2	75,6
Februar	63,9	59,8	58,9	70,3
Mart	56,4	55,8	57,2	65,1
April	63	59,1	61,4	65,5
Maj	58,5	56,8	62,3	62,5

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine

Na osnovu prezentiranih statističkih podataka možemo jasno vidjeti da je u 2021. godini došlo do oporavka izvoza iz naše zemlje, odnosno da je vrijednost izvoza u ovom periodu nadmašila i pret-

34 Agencija za statistiku BiH. (2021). Ekonomske statistike. Statistika robne razmjene BiH s inozemstvom, siječanj – svibanj 2021, XVII (5)

pandemijske godine, dok je istovremeno i pokrivenost uvoza izvozom, gledajući procentualno, veća nego u vremenu prije pandemije. Tržište EU je ostalo najznačajnije izvozno tržište za bh. kompanije. Izvoz u zemlje EU je za prvih pet mjeseci 2021. godine iznosio tri milijarde 906 miliona KM. Pokrivenost uvoza izvozom je u odnosu na tržište EU iznosila 82,4 %. Izvoz na tržište EU je pokazao rast od 31 % u odnosu na isto razdoblje 2020. godine.³⁵

1.2. Analiza provedenog istraživanja putem polustrukturiranih dubinskih intervjua

U sklopu izvještaja, provedeno je kvalitativno istraživanje putem vođenja polustrukturiranih dubinskih intervjua. Podaci su prikupljeni na uzorku koji su sačinjavali: predstavnik Privredne komore Tuzlanskog kantona te vlasnici i menadžeri kompanija koje najveći dio svoga prometa ostvaruju na osnovu izvoza. Radilo se o privatnim kompanijama iz prehrambenog, metaloprerađivačkog, drvnog, građevinskog i tekstilnog sektora (ukupno je provedeno 10 intervjua). U analizi su korišteni podaci koji su prikupljeni intervjuiranjem. Istraživanje je provedeno u toku mjeseca jula 2021. godine. Kao instrument upotrijebljen je polustrukturirani predložak s pripremljenim okvirnim pitanjima, uz fleksibilni pristup vođenja intervjua, koja su omogućila vrednovanje:

- Izvoz u uslovima nove normalnosti;
- Prepreke u vezi s izvozom;
- Percepcije regionalnog tržišta;

Prikupljeni su podaci analizirani induktivnom metodom s ciljem razumijevanja odabranih tema, pri čemu su okvirna pitanja omogućavala fleksibilan pristup istraživača u cilju boljeg razumijevanja problema istraživanja. Prilikom analize sastavljen je jedinstveni transkript svih obavljenih razgovora. U odnosu na zadane teme odrađen je detaljni pregled u cilju ekstrahiranja određenog apstrak-

³⁵ Agencija za statistiku BiH. (2021). Ekonomske statistike. Statistika robne razmjene BiH s inozemstvom, siječanj-svibanj 2021, XVII (5)

tnog koncepta (koda) kako bi se omogućila analitička generalizacija. Rezultati intervjuiranja nakon provedene analize transkripta raspoređeni su u tri teme unutar kojih su izdvojeni specifični koncepti te kategorije koje su vezane za identifikovane koncepte (Tabela 5).

Tabela 5. – Pregled tema, konceptata i kategorija analiziranog transkripta

Teme	Kocepti (kod)	Kategorije
Izvoz u uslovima nove normalnosti	Promjena vrijednosti izvoza	Rast/Stagnacija/Pad
	Karakteristike izvoza u novim uslovima	Okretanje kupaca ka bližim nabavnim kanalima/ Proširenje asortimana proizvoda/ Realizacija narudžbi iz 2020. godine/ Jeftin kapital podstiče investicije
Izvozne prepreke	Prepreke izvan BiH	Vancarinske barijere/ Otežana komunikacija/ Barijere za radnike iz BiH
	Prepreke unutar BiH	Nedostatak kvalifikovane radne snage/ Nedostatak političke volje za pomoć izvoznicima/ Nestabilnost tržišta repromaterijala
Regionalno tržište	Udio regionalnog tržišta u izvozu kompanije	Veliki/Mali
	Prednosti regionalnog tržišta	Lakša komunikacija/ Kulturološke sličnosti/ Bolji uslovi poslovanja
	Nedostaci regionalnog tržišta	Slabija kupovna moć stanovništva/ Potražnja za proizvodima niže cijene i kvalitete

1.2.1. Izvoz u uslovima nove normalnosti

Analiza transkripta u odnosu na temu „izvoz u uslovima nove normalnosti“ rezultirala je izdvajanjem sljedećih koncepata (kodova):

- Promjena vrijednosti izvoza;
- Karakteristike izvoza u novim uslovima.

Za svaki koncept su utvrđene odgovarajuće kategorije, a u nastavku (tabela 6) su prikazani citati koji se odnose na svaku identificiranu kategoriju.

Tabela 6. – Promjena vrijednosti izvoza i karakteristika izvoza u novim uslovima

Koncepti (kod)	Kategorije	Citati
Promjena vrijednosti izvoza	Rast	„Mi smo i prošle godine imali rast, sada je on još veći, mislim da ćemo do kraja devetog mjeseca ispuniti plan za ovu godinu što se tiče izvoza.“ „Mi smo imali snažan rast izvoza u ovoj godini.“ „Ove godine je eksponencijalni rast.“ „Za sada ide dobro, očekujem do kraja godine rast.“
	Stagnacija	„Izvoz je naravno veći nego 2020. godine, ali je to još iza 2018. i 2019. godine.“ „Naš izvoz u prvih četiri mjeseca je niži nego za isto razdoblje 2020. godine, koje nam je bilo jako dobro.“ “U osnovi nije došlo do rasta u odnosu na prepandemijsko vrijeme, otprilike će to biti na tom nivou.“
	Pad	„Mi iskreno u ovoj godini imamo pad izvoza, čak i u odnosu na prošlu godinu, naš je proizvod specifičan, nema svečanih događaja, menadžeri rade od kuće, tako da se potražnja za odijelima nije vratila na neki normalni nivo.“

Karakteristike izvoza u novim uslovima	Okretanje kupaca ka bližim nabavnim kanalima	<p>„Mi izvozimo generalno za dvije vrste industrije. U jednoj je i do sada sva oprema nabavljana u Evropi, a za drugu vidimo povećanje narudžbi, što je moguće njihovo udaljavanje od kineskih dobavljača.“</p> <p>„Smatram da se puno evropskih kompanija okreće ovom tržištu, da supstituiraju time dobavljače iz Kine.“</p> <p>„Mnogi pričaju o tome, vjerovatno dolazi od toga jer su troškovi transporta povećani, otežana je i komunikacija ljudi, tako da je skupo slati kontrolore proizvodnje sada u Kinu, ali jednostavno mislim da Evropa ne može, konkretno u tekstilnom sektoru zamijeniti proizvodnju iz Azije, jer jednostavno sada ne postoje dovoljni kapaciteti.“</p> <p>„Imam svaki dan upite iz Evrope. Zašto? Pa zato što smo jeftini, Kina je već postala skuplja od nas u nekim stvarima.“</p>
	Proširenje asortimana proizvoda	<p>„Evo uređujem šestu jahtu u Hrvatskoj, nisam ni mogao sanjati da ćemo to raditi.“</p> <p>„Mi smo se na vrijeme uspjeli snaći, uveli smo nove proizvode, konkretno maske, te smo ih izvozili u Austriju, time smo donekle kompenzirali pad.“</p>
	Realizacija narudžbi iz 2020. godine	<p>„Za sada mislim da je izvoz u ovoj godini posljedica narudžbi koje su bile u prošloj godini i koje sada dolaze na realizaciju.“</p> <p>„Dosta ovih poslova sada smo ranije dogovorili.“</p>
	Jeftin kapital podstiče investicije	<p>„Mi smo vezani za građevinski sektor, na zapadu je kapital sada jeftin i osjeti se da se investira posebno u ovaj sektor. Koliko će se to izdržati, teško je reći, jer ne može biti cijena kapitala vječno ovako niska.“</p>

Vidimo da je većina ispitanika percipirala da je u prvoj polovini 2021. godine došlo ili do povećanja izvoza ili je on na nivou iz godina prije pandemije. Naravno, postoje i sektori gdje nije došlo do oporavka izvoza, što je još uvijek uslovljeno protupandemijskim mjerama koje onemogućavaju otvaranje, odnosno ponovno pokretanje određenih tržišta. Šta su to promjene povezane s izvozom u uslovima nove normalnosti, ispitanici nisu do kraja mogli objasniti i konkretizovati te promjene, ali osjećaju da se „nešto dešava“. Prvenstveno nemaju konkretne primjere s u medijima dosta prisutnom paradigmom o zamjeni dobavnih kanala iz Kine, odnosno Azije s dobavljačima iz našeg regiona. Jedni osjećaju povećanu količinu narudžbi, što tumače da se kupci okreću njima, drugi izražavaju sumnju da će se kod nas i u Evropi moći odgovoriti zahtjevima za određenim proizvodima, dok treći govore da proizvodi koje oni plasiraju na izvozno tržište nikada nisu ni bili povezani s Kinom i drugim azijskim zemljama. Kada je riječ o kompanijama koje su imale rast izvoza, mogu se identifikovati tri moguća razloga, pored, još uvijek ne dovoljno kasne paradigme o promjeni dobavnih kanala. Prvo, naročito u vezi s građevinskim sektorom, ispitanici smatraju da je jeftin kapital plasiran s ciljem ublažavanja ekonomskih posljedica pandemije doveo do rasta investicija u građevinski sektor, pri čemu izražavaju skepsu o održivosti tog modela jeftinog novca i, s obzirom na pojačane inflatorne pritiske, smatraju da će doći do povećanja kamatnih stopa i smanjenja investicija u narednom periodu. Drugi razlog rasta je povezan sa činjenicom da je izvoz iz prve polovine 2021. godine povezan s realizacijom već dogovorenih poslova koji nisu mogli biti realizirani u 2020. godini. I treće, kompanije su u doba zatvaranja zbog pandemije iskoristile taj period kako bi inovirale svoje postojeće proizvode ili uveli potpuno nove čime su proširile i asortiman proizvoda namijenjenih izvozu. Još jednom se pokazalo kako često inovativnost proističe „iz nužde“.

1.2.2. Prepreke u vezi s izvozom

Analiza transkripta u odnosu na temu „prepreke u vezi s izvozom“ rezultirala je izdvajanjem sljedećih koncepata (kodova):

- Prepreke izvan BiH;
- Prepreke unutar BiH;

Za svaki koncept su utvrđene odgovarajuće kategorije, a u nastavku (tabela 7) su prikazani citati koji se odnose na svaku identificiranu kategoriju

Tabela 7. – Prepreke u vezi s izvozom

Koncepti (kod)	Kategorije	Citati
Prepreke izvan BiH	Vanacarinske barijere	„Hrvatska je ograničila rad fitosanitarnih inspektora, tako da kamioni po dva-tri dana čekaju na granici, a roba propada i gubimo tržište.“ „Sada treba 20 kamiona kornišona da izvezemo, molili smo Hrvatsku da ukinu odluku o fitosanitarnim inspektorima, ne znam kako ćemo to izvesti.“
	Otežana komunikacija	„Sada sa Hrvatskom imamo samo dva granična prelaza za nas, što je mimo ranijih sporazuma o graničnim prelazima.“ „Svaki put radnici moraju raditi testove, opet se ne zna kako će proći na granici, hoće li ih vratiti, a imamo rokove.“
	Barijere za radnike iz BiH	„Od januara je Hrvatska ograničila rad naših radnika na 30 dana godišnje, do tada je bilo 90 dana, to stvara ogromne poteškoće u organizovanju montaže naših proizvoda.“

Prepreke unutar BiH	Nedostatak političke volje za pomoć izvoznicima	„Politika je važna, evo nama je trebalo šest mjeseci da se izmijeni odluka lokalnih vlasti koja nas je onemogućila u proširenju kapaciteta.“ „Nema volje da se pomogne, pogotovo u finansiranju nabavke repromaterijala, prepuštene smo sebi, a svi govore o važnosti izvoza.“
		„Iako smo uspješna kompanija, mi se nigdje ne oglašavamo, kako ne bi upadali u oči. Odmah vam neka inspekcija dođe ili netko drugi, iako imamo najviše plate u našem sektoru u našoj zemlji, uvijek nekome smetate.“
	Nedostatak kvalifikovane radne snage	„Mimožemo još ovoliko izvoziti, ali nemamo kapaciteta, bolje rečeno radne snage koja je stručna.“ „Ne idu odavde samo doktori, idu stolari, električari, bravari.“ „Taman radnika obučimo za rad na mašini, on ode, kako onda stići rokove.“
Nestabilnost tržišta repromaterijala	„Cijene repromaterijala skaču svaki dan, a mi imamo ugovore za izvoz sa definisanim cijenama, jednostavno garantujem da većina izvoznika jedva pokriva troškove.“ „Materijale koje standardno ugrađujemo nije moguće nabaviti nigdje u Evropi, moramo ugrađivati skuplje materijale, a cijena proizvoda je ista.“ „Koliko god mislili da imamo šume, mi u BiH ne možemo nabaviti dovoljno sirovine.“	

Izvor: Autori

Kada se radi o preprekama s kojima se suočavaju bh. kompanije, izvoznici se na unutrašnjem planu uglavnom susreću s preprekama koje imaju svi privatni privredni subjekti. Od nedostatka političke podrške i razumijevanja, do problema sigurne i kontinuirane nabavke repromaterijala i sada već hroničnog nedostatka kvalifikovane radne snage. S druge strane, pandemija je stvorila komunikacijske probleme. Pored traženja testova za COVID-19, mnoge zemlje su imale zabranu ulaska za građane BiH, a također i Re-

publika Hrvatska kao nama ključna zemlja za transport proizvoda u Zapadnu Evropu konstantno smanjuje broj graničnih prelaza za robni transport što povećava troškove i vrijeme prelaska granice. Posebna je kategorija vancarinskih barijera, što se naročito vidi u sezoni izvoza svježeg voća i povrća, gdje je čekanje na hrvatskoj granici višednevno zbog ograničenog radnog vremena njihovih fitosanitarnih inspektora. Također, izmjene propisa o boravku stranih radnika u Republici Hrvatskoj su značajno otežale plasman proizvoda koji zahtijevaju montažu na mjestu isporuke.

1.2.3. Percepcija regionalnog tržišta

Analiza transkripta u odnosu na temu „percepcija regionalnog tržišta“ rezultirala je izdvajanjem sljedećih koncepata (kodova):

- Udio regionalnog tržišta u izvozu kompanije;
- Prednosti regionalnog tržišta;
- Nedostaci regionalnog tržišta.

Za svaki koncept su utvrđene odgovarajuće kategorije, a u nastavku (tabela 8) su prikazani citati koji se odnose na svaku identificiranu kategoriju.

Pojam regionalno tržište se odnosi na stanovništvo u određenom području koja ima zajedničke karakteristike, a koje se razlikuju od drugih regija. Ovo tržište može biti segment većeg nacionalnog tržišta, ali se može sastojati i od više nacionalnih tržišta.

Prednosti integrisanja u regionalna tržišta se ogledaju i u mogućnosti rasta cijelog tržišta na osnovu rasta pojedinih zemalja koje pripadaju regionalnom tržištu. Veoma često se kao primjer regionalnog integrisanog tržišta spominju baltičke države, nekadašnji dijelovi SSSR-a (Litvanija, Estonija i Latvija). Rezultati istraživanja koje je za Evropsku komisiju proveo Poissonnier (2017) pokazuju da bi dugoročno investiranje u smislu poticanja potencijalnog rasta jednog od tri posmatrane baltičke zemlje bilo od koristi za to područje u cjelini, jer, kako pokazuje istraživanje, ove tri baltičke zemlje ekonomski rastu zajedno. Istraživanje prednosti regionalnog finansijskog integrisanja u slučaju Latinske Amerike je pokazalo pozitivnu vezu između finansijske integracije i ekonomskih performansi tih

zemalja. Odnosno, ova analiza sugerira da bi potpuna finansijska integracija mogla potaknuti rast BDP-a u prosjeku od $\frac{1}{4}$ do $\frac{3}{4}$ postotnog boda u tim zemljama (Eyraud et. al, 2017).

Tabela 8. – Percepcija regionalnog tržišta

Koncepti (kod)	Kategorije	Citati
Perspektiva izvoza na regionalno tržište	Dobra	<p>„Shvatio sam da regionalno tržište za nas ima veći potencijal, prvi puta smo počeli raditi u Crnoj Gori.“</p> <p>„Planiramo se širiti na regionalno tržište, pandemija je usporila planirane aktivnosti na domaćem tržištu, ali nakon što se učvrstimo na domaćem tržištu sa svojim brendom, vrlo brzo izlazimo u regiju.“</p> <p>„Crna Gora je ponovo značajnije krenula, jer im se vratila turistička sezona, Hrvatsku standardno radimo i tamo stalno povećavamo izvoz.“</p> <p>„Mi jako puno radimo sa Srbijom.“</p> <p>„Mi imamo dugoročne ugovore u Crnoj Gori. Radili smo i u Srbiji i Sjevernoj Makedoniji.“</p>
	Loša	<p>„Mi izvozimo isključivo u Zapadnu Evropu, nismo konkurentni cijenom na regionalnom tržištu, naša kvaliteta je visoka.“</p> <p>„Nismo, ako mislite na Istočni Balkan, uopšte prisutni.“</p> <p>„Naš izvoz je isključivo vezan za Zapadnu Evropu.“</p>

Prednosti	Nema jezičke barijere	„Lakša je komunikacija zbog jezika.“
	Kulturološke sličnosti	„Ne samo to, bolje poznajemo sistem i partneri nisu nadmeni kao oni na zapadu.“
	Bolji uslovi poslovanja	„Mi smo i firmu otvorili u Crnoj Gori, mislim da su tamo porezi niži nego kod nas.“ „Bolja je naplata potraživanja, zaista vode računa o tome bolje nego kod nas i sudovi brže rade.“
Nedostaci	Potražnja za proizvodima niže cijene i kvalitete	„Jednostavno nismo konkurentni sa cijenom kada je riječ o našim proizvodima, oni su kvalitetni i skupi za regionalno tržište, dok za zapadnoevropsko smo povoljni. Znam da neki iz naše branše puno izvoze u regiji, ali su oni manje kvalitetni i jeftiniji su samim time.“ „Proizvodi visoke cijene i kvalitete jednostavno nisu konkurentni.“
	Slabija kupovna moć stanovništva	„Nismo, ako mislite na Istočni Balkan, uopšte prisutni zbog cijene, jer se radi o proizvodima koji su ekstra kvalitete, nema tamo puno ljudi koji mogu to platiti.“

Izvor: Autori

Bosna i Hercegovina je od 2007. godine članica CEFTA (Central European Free Trade Agreement). Osim Bosne i Hercegovine, danas su u sklopu ovog ugovora: Srbija, Kosovo, Moldavija, Crna Gora i Albanija.

Kako je ranije navedeno, u razdoblju januar – maj 2021. godine ukupan izvoz Bosne i Hercegovine je iznosio pet milijardi 232 miliona KM. Pokrivenost uvoza izvozom je iznosila 67,2 %. Izvoz u zemlje CEFTA je iznosio 819 miliona KM, što je za 29,4 % više nego u istom razdoblju 2020. godine. Od toga izvoz u Srbiju čini 68% izvoza u zemlje CEFTA. Pokrivenost uvoza izvozom sa zemljama CEFTA je iznosila 84,3 %. Ipak, izvoz na regionalno tržište zemalja CEFTA

iznosi svega 15,6% ukupnog izvoza, dok je istovremeno pokrivenost uvoza izvozom je veća u odnosu na tržište EU. Ako uslovno u regionalno tržište, zbog određenih zajedničkih karakteristika i kulturoloških sličnosti, dodamo i Republiku Hrvatsku koja nije formalno član CEFTA nakon ulaska u EU, vidimo da vrijednost izvoza bh. kompanija u Hrvatsku za prvih pet mjeseci 2021. godine iznosi 742 miliona KM.³⁶ Tako da možemo reći da izvoz bh. kompanija na regionalnom tržištu (CEFTA plus Hrvatska) za prvih pet mjeseci 2021. godine ima vrijednost od 1,56 milijardi KM, što čini 29,8% vrijednosti ukupnog izvoza iz Bosne i Hercegovine. Međutim, iz istraživanja je vidljivo da je nakon ulaska u EU, a posebno u procesu pristupanja Republike Hrvatske u prostor Šengenskog sporazuma, što se dodatno veže i za protupandemijska ograničenja, došlo do snažne implementacije različitih vancarinskih barijera i drugih vrsta prepreka za bh. kompanije, tako da Hrvatsku treba uzeti s rezervom kada razmatramo perspektive regionalnog tržišta.

Statistički podaci i podaci iz našeg istraživanja pokazuju da bh. kompanije nisu iskoristile potencijal za izvoz na regionalno tržište CEFTA (uslovno možemo izuzeti Srbiju). Veliki broj kompanija, pogotovo one koje nude kvalitetnije proizvode, koji su i višeg cjenovnog ranga, do sada uopšte nisu izvozile na regionalno tržište ili su minimalno bile prisutne na tom tržištu. Ono što raduje je činjenica da je dio kompanija koje su sudjelovale u našem istraživanju nakon pandemije obnovio svoj izvoz na regionalno tržište ili su se čak prvi put pojavili u pojedinim zemljama regije.

1.3. Diskusija

Izvoz je ključan kada je riječ o većini proizvodno orijentiranih bh. kompanija. Mnogi ispitanici su u našem istraživanju naveli da su zbog nedostatne veličine domaćeg tržišta i slabe kupovne moći stanovništva isključivo usmjereni na izvoz. Jednostavno, izvoz jedino omogućuje opstanak tih kompanija u okolnostima ograničene lokalne potražnje. S druge strane, većina ispitanika je navela da je

³⁶ Agencija za statistiku BiH. (2021). Ekonomske statistike. Statistika robne razmjene BiH s inozemstvom, siječanj-svibanj 2021, XVII (5)

prostor za izvoz daleko veći od njihovih trenutnih proizvodnih mogućnosti, ali da nedostatak političkog razumijevanja, nedostatak radne snage u zemlji, loši uslovi finansiranja i problemi u nekim sektorima, kada je riječ o nabavci repromaterijala i sirovina, kočje njihove odluke o kretanju u nove investicione projekte usmjerene ka proširenju proizvodnih kapaciteta i uvođenju novih proizvoda u ponudu.

Izvoznici koji su dostigli visoki standard kvalitete svojih proizvoda većinom su usmjereni na tržišta bogatijih zemalja, što je i razumljivo zbog izraženije potražnje i veće kupovne moći u tim zemljama. S druge strane, postoje i kompanije koje su se isključivo orijentirale na regionalno tržište i koje su iskoristile njegove prednosti koje se prije svega ogledaju u poznavanju privrednog sistema, izostanku jezičke barijere i kulturološkim sličnostima, što vodi i boljem razumijevanju karakteristika tržišta i potreba potrošača. Potencijal regionalnog tržišta definitivno nije iskorišten i jača integracija u trgovinskom ali i finansijkom smislu će proizvesti pozitivne efekte za sve zemlje, kao što možemo vidjeti na primjeru baltičkih zemalja iz bivšeg SSSR-a. Ono što je također pozitivno i ide u prilog potrebi da se bh. proizvođači usmjere i na regionalno tržište, jeste činjenica da ispitanici prisutni na regionalnom tržištu smatraju da uslovi poslovanja u zemljama regije nisu ništa lošiji, čak neki smatraju i da su bolji u odnosu na Bosnu i Hercegovinu. Naravno, regija je i dalje daleko od EU po nivou razvijenosti, ali se treba nadati da će mnoge zemlje regije ubrzati svoj razvoj te da će postati interesantne i kompanijama izvan regije te je stoga bitno što ranije se etablirati na tom tržištu za vremena kada će i konkurencija biti veća.

Ono što je ohrabrujuće jeste činjenica da je dio privatnih kompanija u uslovima zatvaranja zbog pandemije bolesti COVID-19, uspio da zadrži ili povrati svoj start-up duh, te su mnoge od njih uvele nove proizvode ili su unaprijedile postojeće, pri čemu su ih uspjele plasirati na strana tržišta.

Statistički podaci za prvih pet mjeseci 2021. godine pokazuju snažan oporavak bh. izvoza. U istraživanju smo se bavili razlozima tog rasta. Očito je da se veliki dio ekonomije u Evropi otvorio i počeo s radom nakon pojave vakcine i značajnije vakcinacije. Osjete se

efekti ekspanzivne monetarne i fiskalne politike. Osim toga, nerealizirani poslovi iz prošle godine su došli na red. Ono što nas je posebno zanimalo jeste paradigma o zamjeni kanala nabavke iz Kine i ostalih azijskih zemalja s proizvođačima iz Istočne Evrope. Na osnovu provedenih intervjua nismo mogli nedvosmisleno potvrditi tu tezu. Istina, dio ispitanika je rekao da će se to vjerovatno desiti na tržištima na kojima su oni prisutni, dok su neki ispitanici mišljenja da se uvoz kineske robe u određenim sektorima neće moći supstituirati uvozom iz Istočne Evrope, jer su postojeći kapaciteti nedostatni za nivo potražnje.

Ovo istraživanje nije uključilo najveće izvoznike iz BiH (Elektroprivreda BiH, Koksara Lukavac, Željezara Zenica) jer smo željeli bolje razumjeti karaktersitike tržišta na kojima su prisutna mala i srednja izvozno orijentirana privatna preduzeća koja su u ovoj krizi pokazala otpornost, inovativnost i dala značajan doprinos održanju ekonomskog sistema.

Izvoz je ključ opstanka velikog broja bh. kompanija. Potencijal globalnog tržišta je ogroman, ali je konkurencija isto tako velika. To znači da je nužno neprekidno raditi na povećanju produktivnosti, kroz uvođenje novih tehnologija, digitalizaciju svih procesa unutar kompanije i kontinuirano ulaganje u razvoj ljudskih resursa. Sve to zahtijeva finansiranja, a oslanjanje na klasično bankarsko finansiranje nije dovoljno. Aktivacija tržišta kapitala, uvođenje garantnih šema, koje će biti namijenjene tehnološkom unapređenju naših kompanija i povezivanje s obrazovnim sistemom je nužno kako bi naše izvozne kompanije ostvarile sav potencijal globalnog tržišta.

6 Zaključak

Drugi kvartal 2021. godine daje potrebni optimizam za oporavak koji se značajnije očekuje u trećem i četvrtom kvartalu. U okviru drugog kvartala ekonomija Bosne i Hercegovine se restrukturirala s ciljem postavljanja pretpostavki za budući razvoj. Došlo je do rasta ekonomskih indikatora po svim osnovama, razvijena je turistička infrastruktura te su se izvoznici počeli prilagođavati novim uslovima (normalnost) na tržištu. Sve ovo bi trebali iskoristiti u trećem kvartalu. Pitanje je da li će vlade moći pratiti nove okolnosti adekvatnim politikama ili barem depolitizacijom ekonomskih odnosa.

Ekonomski pokazatelji kretanja u prvom polugodištu 2021. godine ukazuju da je Bosna i Hercegovina izašla iz recesije i da se kreće putem ekonomskog oporavka. Posebno ohrabruje snažan rast izvoza na tržištima EU i jačanje inostrane potražnje za proizvodima iz Bosne i Hercegovine koji su doveli do rasta zaposlenosti i porasta industrijske proizvodnje.

BDP je u prvom kvartalu 2021. u odnosu na isti kvartal prethodne godine zabilježio realan rast od 1,5%, dok sezonski podešena serija podataka u odnosu na prethodni kvartal pokazuje pozitivnu stopu promjene BDP-a u prvom kvartalu 2021. godine od 0,5% u odnosu na prethodni kvartal.

Zaposlenost u Bosni i Hercegovini je porasla u prvom polugodištu 2021. godine, ali još uvijek nije dostignut nivo zaposlenosti prije samog izbivanja pandemije. Broj zaposlenih radnika u FBiH na kraju prvog polugodišta u odnosu na završetak 2020. godine porastao je za 6.458, što je još uvijek manje za 7.505 radnika u odnosu na početak pandemije.

U prvom polugodištu 2021. godine došlo je do bolje naplate direktnih i indirektnih poreza u odnosu na isti period 2020. godine, što je rezultat većeg broja zaposlenih radnika, porasta izvoza, povećanja turističkih dolazaka te povećanja inostrane potražnje. Ukupno, poreski prihodi u prvom polugodištu ove godine su veći za 882 miliona KM u odnosu na isti period 2020. godine.

Kretanja cijena u 2021. godini bilježe blagi inflatorni pritisak nakon dužeg perioda deflacije tokom 2020. godine. Ipak, indeks cijena hrane ukazuje na snažan rast kretanja u ovoj godini, bilježeći najveći nivo promjene od marta do maja, kada se kretao u rasponu od 5,2% do 5,9%.

Vanjskotrgovinska razmjena i industrijska proizvodnja imale su značajno povećanje tokom 2021. godine, kao posljedicu rasta inostrane potražnje, primarno na tržištima Evropske unije. U prvih pet mjeseci ove godine, izvoz iz Bosne i Hercegovine je porastao za 28,8% u odnosu na isto razdoblje 2020. godine. Posmatrano prema tržištima, samo na tržište Evropske unije izvoz je porastao za 31% u odnosu na prvih pet mjeseci prošle godine.

U prvih pet mjeseci u 2021. godini u poređenju s istim periodom prošle godine, industrijska proizvodnja u Bosni i Hercegovini, uz vremenski prilagođenu vremensku seriju, ostvarila je rast od 12,2%. Ovaj porast se može objasniti porastom od 14,5% proizvoda prerađivačke industrije i povećanja proizvodnje električne energije za 16,6% u odnosu na isti period prošle godine.

Zdravstveni aspekt pandemije COVID-19 negativno se odrazio na broj penzionera u BiH. Broj penzionera u Federaciji Bosne i Hercegovine smanjen je za 2.314, dok je u Republici Srpskoj povećan za 3.759, tako da je neto povećanje broja penzionera u prvom polugodištu ove godine iznosilo 1.445. Posmatrano u izdacima za penzije, u prvom polugodištu su povećani za 53,6 miliona KM u odnosu na isti period 2020. godine.

7 Izvori

- Agencija za statistiku BiH. (2019). Robna razmjena BiH s inostranstvom. TB 6
- Agencija za statistiku BiH. (2021). Ekonomske statistike. Statistika robne razmjene BiH s inozemstvom, siječanj-svi-banj 2021, XVII (5)
- Arsić M., (2021), Globalne ekonomske posljedice pandemije COVID-19, Jahorina Business Forum 2021 / Jahorinski poslovni forum 2021
- Durkić R., (2021), BiH od danas gas dobija putem Turskog toka, moguće sankcije SAD-a, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/bih-od-danas-gas-dobija-putem-turskog-toka-moguće-sankcije-sad-a/210401060> (15. 6. 2021.)
- Eyraud, L., Singh, D., Sutton, B.W. (2017). Benefits of Global and Regional Financial Integration in Latin America. International Monetary Fund, 2017(1)
- FENA, (2021), Đapan: Zaposlenost u FBiH se povećala za 15.000 radnika u odnosu na najniži nivo tokom pandemije, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/djapan-zaposlenost-u-fbih-se-povecala-za-15-000-radnika-u-odnosu-na-najnizi-nivo-tokom-pandemije/210606045> (7. 6. 2021.)
- FENA, (2021), Elektroprivreda BiH: Opstruiranje reorganizacije rudnika je put do potpunog kraha, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/elektroprivreda-bih-opstruiranje-reorganizacije-rudnika-je-put-do-potpunog-kraha/210510052> (1. 6. 2021.)
- FENA, (2021), Federaciju BiH u aprilu 2021. godine posjetilo 20.764 turista, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/federaciju-bih-u-aprilu-2021-godine-posjetilo-20-764-turista/210601019> (20. 5. 2021.)
- FENA, (2021), U BiH blokirana 98.203 računa poslovnih subjekata, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/u-bih-blokirana-98-203-racuna-poslovnih-subjekata/210601042> (4. 6. 2021.)
- Guilford G., Chaney Cambon S., (2021), The Economic Recovery Is Here. It's Unlike Anything You've Seen., dostupno

na: https://www.wsj.com/articles/the-economic-recovery-is-here-rebound-jobs-stock-market-unemployment-biden-aid-package-11622642152?mod=e2fb&fbclid=IwAR0NyWlcn_rA5OZvfkOfNF9PWhakvgfA3Pqody_xkNqfd4LJN4-f_mBIshg (6. 6. 2021.)

- Hadžović D., (2021), Šta je pozadina zaduženja u iznosu od 300 miliona eura: Republika Srpska nije finansijski samoodrživa, dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/646487/sta-je-pozadina-zaduzenja-u-iznosu-od-300-miliona-eura-republika-srpska-nije-finansijski-samoodrziva> (1. 6. 2021.)
- Kavazović L., (2021), Nastavljen rast bh.izvoza, dostupno na: https://rtvbk.ba/nastavljen-rast-bh-izvoza/?fbclid=IwAR2VGtHCuIplzZLwUktcxwgJ9Z7tU82mK_UgYpSmrkB_5PNPbfpa0Ms9K4r0 (1. 6. 2021.)
- Kendić A., (2021), Ryanair uspostavlja poslovanje na Aerodromu u Tuzli: Četiri leta sedmično ka Njemačkoj, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/ryanair-uspostavlja-poslovanje-na-aerodromu-u-tuzli-cetiri-leta-sedmicno-ka-njemackoj/210511122> (1. 6. 2021.)
- Kendić A., (2021), Tuzlanska vlada ugostitelje i hotelijere pomaže sa 600 hiljada maraka, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/tuzlanska-vlada-ugostitelje-i-hotelijere-pomaze-sa-600-hiljada-maraka/210423127> (20. 6. 2021.)
- Kendić A., Prijevoznici prijete blokadom prilaza Aerodromu u Tuzli, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/prijevoznici-prijete-blokadom-prilaza-aerodromu-u-tuzli/210520120> (1. 6. 2021.)
- Klix.ba, (2021), Tamna strana privrede: Mito traže državni službenici, inspekcije, carinici, policija..., dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/tamna-strana-privrede-mito-traze-drzavni-sluzbenici-inspekcije-carinici-policija/210603049> (8. 6. 2021.)
- Matarugić A., (2021), Jagma za novim stanovima, uprkos koroni kvadrat preko 3000 KM, dostupno na: <https://www.nezavisne.com/ekonomija/trziste/Jagma-za-novim-stanovima>

vima-uprkos-koroni-kvadrat-preko-3000-KM/656727 (1. 5. 2021.)

- Pljuco D., (2021), Zemlje Zapadnog Balkana i COVID-19: Kako prebroditi krizu i podstaći razvoj, Jahorina Business Forum 2021 / Jahorinski poslovni forum 2021
- Poissonnier, A. (2017). The Baltics: Three Countries, One Economy? European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs
- SRNA, (2021), U četvrtak u Banja Luku slijeće prvi Wizz Air-ov avion iz Dortmundu, bit će dočekan vodenim topovima, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/u-cetvrtak-u-banja-luku-slijece-prvi-wizz-air-ov-avion-iz-dortmunda-bit-ce-docekan-vodenim-topovima/210531069> (20. 6. 2021.)
- SRNA, (2021), Višković: Svim radnicima u RS-u bit će povećana plata, izdvojeno 70 miliona KM, dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/privreda/viskovic-svim-radnicima-u-rs-u-bit-ce-povecana-plata-izdvojeno-70-miliona-km/210520081> (22. 6. 2021.)
- UNICEF, (2021), Procjena Posljedica COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini, dostupno na: <https://www.unicef.org/bih/media/6246/file/Procjena%20Posljedica%20COVID-19%20na%20društvo%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf> (5. 6. 2021.)
- Uprava za indirektno oporezivanje BiH, (2021), Prihodi od indirektnih poreza veći za 214 miliona KM, dostupno na: <http://www.new.uino.gov.ba/bs/clanci/Prihodi-od-indirektnih-poreza-veći-za-214-miliona-KM/1/15/01-06-2021-13-41-41/4978/Prihodi-od-indirektnih-poreza-veći-za-214-miliona-KM> (1. 6. 2021.)

POPIS SLIKA I TABELA

Slika 1. – Kretanja stopi ekonomskog rasta prema kvartalima . . .	7
Slika 2. – Kretanja pojedinih kategorija BDP-a u lančano povezanim vrijednostima 2015.	9
Slika 3. – Prikaz kretanja broja radnika u FBiH za period 30. 4. 2019 – 30. 6. 2021.	10
Slika 4. – Prikaz kretanja broja radnika u RS u 2020. godini.	11
Slika 5. – Kretanje naplate poreza u BiH tokom 2020. i 2021. godine.	12
Slika 6. – Kretanja nivoa indeksa potrošačkih cijena u BiH tokom januar 2020. – maj 2021.	14
Slika 7. – Kretanja nivoa promjena vanjskotrgovinske razmjene i industrijske proizvodnje	15
Slika 8. – Povećanje broja penzionera u BiH tokom prvih polugodišta	17
Tabela 1. – Kretanja pojedinih kategorija BDP-a u lančano povezanim vrijednostima 2015.	8
Tabela 2. – Vrijednost izvoza januar-maj (2018-2021) u hilj. KM.	31
Tabela 3. – Vrijednost izvoza po mjesecima januar-maj (2018-2021) u hilj. KM.	32
Tabela 4. – Pokrivenost uvoza izvozom januar-maj (2018-2021) u %	32
Tabela 5. – Pregled tema, koncepata i kategorija analiziranog transkripta	34
Tabela 6. – Promjena vrijednosti izvoza i karakteristika izvoza u novim uslovima.	35
Tabela 7. – Prepreke u vezi s izvozom.	38
Tabela 8. – Percepcija regionalnog tržišta	41

Dodatak 1 modela povezanosti kvartalnih kretanja izvoza proizvođa i usluga i BDP-a

SUMMARY OUTPUT

Regression Statistics	
Multiple R	0,94317266
R Square	0,88957466
Adjusted R Square	0,88717411
Standard Error	113470,602
Observations	48

ANOVA		Significance F	
df	SS	MS	F
Regression	4,7713E+12	4,7713E+12	370,571047
Residual	5,9228E+11	1,2876E+10	1,2108E-23
Total	5,3636E+12		

	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	-13855687	137413,194	-10,08409	3,1165E-13	-1662285,4	-1109088,6	-1662285,4	-1109088,6
X Variable 1	0,70049763	0,03638907	19,250222	1,2108E-23	0,62725024	0,77374503	0,62725024	0,77374503

Dodatak 2 modela povezanosti promjena u kretanjima industrijske proizvodnje i izvoza

SUMMARY OUTPUT

Regression Statistics

Multiple R	0,93179627
R Square	0,86682443
Adjusted R Square	0,86531639
Standard Error	0,06069156
Observations	47

ANOVA

	df	SS	MS	F	Significance F				
Regression	1	1,09229931	1,09229931	296,541189	1,9816E-21				
Residual	45	0,16575596	0,00368347						
Total	46	1,25805527							
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%	
Intercept	0,06264991	0,00888721	7,04944971	8,6073E-09	0,04475016	0,08054966	0,04475016	0,08054966	
X Variable 1	1,98914117	0,11551093	17,2203713	1,9816E-21	1,75649021	2,22179214	1,75649021	2,22179214	

